

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 4 Ocak 2022
Kabul Tarihi :13 Şubat 2022

BALKAN ULUSLARININ MİLLETLEŞME SÜRECİNDE KİLİSE VE MEKTEPLER MESELESİ (1909-1910)

The Issue Of Church And Schools In The Nationalization Process Of The Balkan Nations (1909-1910)

*

Ercan YÜCEL

(Orcid No: 0000-0003-4892-1303)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yücel, Ercan, “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 37-75.

Apa: Yücel, E. (2022). “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 37-75.

Özet

Sınırları içindeki gayrimüslim unsurları cemaatler şeklinde sınıflandırarak millet sistemi adı verilen bir teşkilat ile yöneten Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bu yönetim şeklinin Balkan Uluslarının gerek birbirleri gerekse devlet arasında yaşadıkları sorunların çözümünde yetersiz kalması nedeniyle, tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik yeni çözüm yolları aramaya çalıştı. Ancak bu tarihlerde, Balkanlarda çıkarları olan diğer milletler tarafından yürütülen ayrılıkçı faaliyetler, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında, devletin yaptığı düzenlemelerden daha fazla ilgi görmüştür. Tanzimat Fermanı’nın getirmiş olduğu yeni haklar Islahat Fermanı ile geliştirildikten sonra bu gayrimüslim unsurlar Osmanlı toplumu içerisindeki farklılıklarını ortaya koymaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundular ve Batı dünyasının da desteğini alarak millileşme yolunda yeni bir mücadele başlattılar. Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan nizamnameler ile, kendi millî kimliklerini elde etmeye çalışan bu topluluklar, mücadelelerini çift boyutlu sürdürmeye çalışmışlardır. Balkan uluslarının Osmanlı Devleti’ne karşı siyasal kimlik talebi olarak ortaya çıkan mücadelesi, diğer taraftan Patrihane tarafından dayatılan Rumlaştırılmaya karşı tepki olarak devam etti.

Bu sürecin ilk meyveleri 1870’li yıllarda Eksarhlığın kurulmasıyla, Rum Patrikliği’nden kopmayı başaran Bulgarlar ile Rumlar arasında başlayan çatışma, kısa zaman içerisinde Sırp, Ulah, Arnavut ve Romen kiliselerinin kurulması şeklinde kendini gösterdi. Bütün bu unsurların kendi toprak bütünlüklerini oluşturmadan önce, sahipsiz bir bölge olarak Osmanlı elinde kalan son toprak parçası olan Makedonya bölgesindeki kozmopolit yapıyı parçalayarak, elde

* Bu makale yazara ait yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

edilebilecek en geniş parça ile kendi birliklerini oluşturma yoluna gittiler.

Bu çatışmanın en önemli mücadele safhası, geniş cemaat katmanlarına ulaşabilmek amacıyla bölgede bulunan kilise ve mekteplerin, Ortodoks Rum Patriklığı kontrolünden kurtarılması siyasetine dayanmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek amacıyla atılan adımlar arasında politika ve şiddet neredeyse başabaş götürülmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Makedonya, Bulgarlar kadar Rumlar açısından da geniş bir cemaat kaynağı idi ve iki unsurun çatışması bölgeyi kan gölüne çevirmişti.

Osmanlı Devleti ise unsurları arasında başlayan bu mücadeleyi durdurmak adına bir şey yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple yüzyıllardır beslediği Ortodoks Rum Patriklığı'nın tüm tepkilerine rağmen, bütün unsurların kendi kiliselerine sahip olabilmemesinin önünü açmak ve aralarında problem olan cemaat, kilise ve mektep meselesini kendi eliyle ayıklayarak, kansız bir şekilde sonuçlandıracak yeni bir yol bulmayı denedi. Tek çıkar yol Kilise ve Mektepler Kanununu çıkarmak idi ve öyle de yapıldı. İttihat ve Terakki Parti yönetimi iyi niyetli olarak çıkardığı bu kanun sebebiyle Rumeli ve Balkanlarda kazandığı dostlardan daha fazla düşman sahibi oldu. Bu kanun her ne kadar Türk tarafının elini güçlendirmek amacıyla yapılmış olsa da, kısa bir zaman sonra bu unsurların aralarındaki meseleleri çözümlenmiştir. Ancak bu defa kanundan faydalanan unsurlar, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve birbirlerine verecekleri destekler sayesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak yeni bir çatışma alanı ortaya çıkararak, devletin Rumeli'deki varlığını sonlandıracak adımlar atılmasını sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Tanzimat, Patrikhane, Eksarhlık, Kilise ve Mektepler Kanunu.

Abstract

The Ottoman Empire, which classified the non-Muslim elements within its borders as communities and ruled with an organization called the millet system, sought new solutions to ensure equality among its subjects after the 1789 French Revolution, since this form of government was insufficient in solving the problems experienced by the Balkan Nations both between each other and the state. worked. However, separatist activities carried out by other nations with interests in the Balkans attracted more attention among non-Muslim Ottoman citizens than the arrangements made by the state. After the new rights brought by the Tanzimat Edict were developed with the Reform Edict, these non-Muslim elements made various attempts to reveal their differences within the Ottoman society and started a new struggle for nationalization with the support of the Western world. With the regulations prepared by the Ottoman Empire, these communities, which tried to achieve their own national identity, tried to continue their struggle in two dimensions. The struggle of the Balkan nations, which emerged as a demand for political identity against the Ottoman Empire, continued as a reaction against the Greekization imposed by the Patriarchate.

The first fruits of this process, with the establishment of the Exarchate in the 1870s, the conflict that started between the Bulgarians and the Greeks, who managed to break away from the Greek Patriarchate, soon showed itself in the form of the establishment of Serbian, Vlach, Albanian and Romanian churches. Before all these elements formed their own territorial integrity, they tried to form their own unity with the largest piece that could be obtained by breaking the cosmopolitan structure in the Macedonian region, which was the last piece of land left in Ottoman hands as a derelict region.

The most important phase of this conflict was based on the policy of liberating the churches and schools in the region from the control of the Orthodox Greek Patriarchate in order to reach large strata of the congregation. Among the steps taken to achieve this, politics and violence were taken almost at the same time. From this point of view, Macedonia was a large community source for Greeks as well as Bulgarians, and the conflict of two elements had turned the region into a bloodbath.

The Ottoman Empire, on the other hand, was not in a position to do anything to stop this struggle between its elements. For this reason, despite all the reactions of the Orthodox Greek Patriarchate, which he had been feeding for centuries, he tried to find a new way to pave the way for all elements to have their own churches and to resolve the problem of community, church and school with his own hands and conclude it bloodlessly. The only way out was to enact the Law on Churches and Schools, and that's how it was done. The Union and Progress Party management had more enemies than the friends it had gained in Rumelia and the Balkans due to this law, which it had enacted with good intentions. Although this law was made to strengthen the hand of the Turkish side, it soon resolved the issues between these elements. However, this time, the elements benefiting from the law created a new area of conflict that would allow them to break up the Ottoman Empire and achieve their independence thanks to the support they would give to each other, and ensured that steps were taken to end the existence of the state in Rumelia.

Keywords: Nations System, Reform, Patriarchate, Exarchate, Church and School of Law.

Giriş

Osmanlı Devleti, bölge itibariyle Bizans'ın en hassas olduğu ve yumuşak karnı denilebilecek bir bölgede kurulmuştur. Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bu bölge hem dinsel hem de sosyolojik açıdan son derece ehemmiyetli bir yerdi. Osmanlılar bu bölgeyi, özellikle de İznik'i ele geçirdikten sonra Bizans zulmü altında inleyen Rum nüfusa büyük ilgi göstermişti. Bu ilgi ve alakanın temel mantığı, bölgede önemli bir yekün tutan bu Rum nüfusun sisteme dâhil edilmesini sağlamaktı (Kara, 2005: 29). Osmanlı Devleti'nin Bizans yönetimine karşı kullandığı en önemli politik güç, adalet idi. Rum köylüsü Osmanlı adaleti karşısında eski efendilerini terk ederek, fazla bir direniş göstermeden yeni hamilerinin hâkimiyeti altına girmek için adeta istekli olduklarını göstermekten de kaçınmıyorlardı. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlılar Kocaeli, İzmit, İznik, Bursa ve Çimpe Kalesi'nin fethiyle daha önce Anadolu Beyleri tarafından birkaç kez fetih girişiminde bulunulan Rumeli'ye geçmeyi başarmış ve bölgede elde etmiş olduğu yerleşkeler sayesinde hızlı bir fetih ve yayılma siyaseti yürütmüştür. Bu politika sayesinde Türk topraklarına katılan bu geniş coğrafya ile hâkimiyetleri altındaki nüfusun giderek farklılaştığını ve bu nüfusa karşı uygulanan güven artırıcı politikalar, yeni katılan iştirakçilerin/gayrimüslim unsurların sadakatini sağlamayı da başarmıştır. Bu sayede Müslim ve gayrimüslimleri aynı potada harmanlayabilecek yeni bir sistem oluşturulmuştur. Tebaanın etnik kimliği yerine din ve mezhebine göre sınıflandırıldığı bu sisteme “*millet sistemi*” adı verilmiştir (Ortaylı, 2005: 66). Bu sistemde gayrimüslimler, yaşadıkları bölgeye ve etnik yapıya bakılmaksızın, aynı devletin vatandaşı olarak kabul edilmişlerdi (Eryılmaz, 1992: 13).

Millet sistemi söz konusu zümrelerin devletin kontrolüne girmesini ve otoritenin merkezde toplanmasını kolaylaştırmıştır (Karpat, 2006: 113). Dinsel kimlikleri ön plana çıkaran bu teşkilat, gayrimüslim tebaayı oluşturan Rumları, Ermeniler ve Yahudileri de bu yeni sisteme dâhil etmiştir. Sistem içerisinde Ermeniler, Gregoryan; Rumlar, Bulgarlar ve Sırlar Ortodoks; Yahudiler ise Musevi olarak zikredilmekteydi (Ortaylı, 2005: 67).

Bu sistem içinde, İstanbul Fener Rum Patrikliğinin ayrı bir yeri vardı. Fatih, İstanbul'un fethini müteakip kapatılmış olan patrikhaneyi yeniden ihya ederek Ortodoks cemaati tek merkezden yönetmek istemişti. Yine Avrupa dillerine vakıf olan Rum aileleri Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevlere tayin etti. Bu görevler Rum Ortodoksların oluşturduğu yeni bir

aristokrat sınıf ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 17). Sistem sayesinde milli benliklerini koruyabilen gayr-i müslim unsurun siyasî ve kültürel maksatlarla başlattığı faaliyetler bir süre sonra ayrılıkçı boyuta dönüştü. Bu faaliyetler Büyük Bizans hayalini canlandırmak anlamına gelen *-Megaló İdea* fikrini yeniden ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 18). Bu fikrin uyanışı kısa bir süre sonra Rum isyanlarının başlamasına ve 1821 yılında Mora'da bir Yunan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu durum Rumların Osmanlı Devleti nezdindeki ayrıcalıklarına son verilmesine sebep oldu.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan Ermeniler, Fatih Sultan Mehmet tarafından millet olarak teşkilatlandırıldılar. Fatih İstanbul alındıktan sonra Bursa Ermeni Metropolitleri Ovakim İstanbul'a çağrıldı ve 1461'de Gregoryan Ermeni Patrikhanesi kurularak patrikhane ihya edilmiş oldu. Süryaniler ve Ortodokslar dışındaki Hıristiyan cemaatler *bir birlik teşkil edene kadar* Ermeni Patrikhanesi'ne bağlandı. (Ercan, 2001: 88-89; Topbaş, 2007: 19).

Millet sisteminin bir diğer ayağını teşkil eden Yahudiler ise İslâmın ilahi dinlere karşı uyguladığı zimmî hukuku sayesinde vergilerini ödemek ve özel kanunlarla belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmek şartı ile rahat bir yaşam sürdürmüşlerdi. Hıristiyan topluluklar içinde ezilen Yahudiler için Osmanlı ülkesi, memnuniyetle sığınacak bir vatan olmuştu (Gürkaynak, 2003: 280; (Eroğlu, 2000: 25; Bozkurt, 1993: 541). İstanbul'un fethi, diğer milletler gibi Yahudiler için de yeni bir başlangıç olmuştur. Bizans döneminde şehre alınmayan Yahudiler, kısa sürede İstanbul'a göç ettirilerek yeni bir cemaat oluşturuldu ve Yahudilerin başına Bizans döneminde sürekli aşağılanan dinî ve siyasî lider Moses Capsali getirildi. Zimmî hukukun bir gerekçesi olarak diğer gayrimüslimler gibi Yahudiler de, devlete cizye ve haraç vermekle yükümlüydü (Çoruh, 2020: 78-79). Osmanlı Devleti, bazı dini imtiyazlar tanımak suretiyle birbirinden farklı bu toplulukları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. (Cin ve Akgündüz, 1989: 315).

Millet Sistemi olarak oluşturulan yönetim şeklinin muhatapları bizzat devlet tarafından belirlenmiştir. Bu muhataplar genel olarak dini liderler, mahallî ihtiyarlar, kocabaşlar ve milletbaşlar şeklinde temayüz etmiştir. Bunlar genel olarak kendi cemaatleri tarafından seçilerek devletin onayına sunulmuşlardı. (Bozkurt, 1993: 52). Bu sistem sayesinde devlet uzun yıllar boyunca sınırları içinde bulunan gayrimüslim tebayı huzur içinde yönetime dâhil etmeyi

başarmıştı.

Kapitülasyonların bir sonucu olarak, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı toplumu Avrupalı devletlerin müdahalesine açılmıştır. Bu durum, devletin gayrimüslim tebaa üzerindeki otoritesini kaybetmesine neden olmuştu. Avrupalı ziyaretçiler bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından istifade ederek, pozisyonlarını ticarî münasebetlerden ziyade iç işlerine müdahil olma seviyesine yükseltmişlerdi. Bu gelişmeler gayrimüslim tebaa ile Osmanlı Devleti arasında bir kimlik savaşının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. (Berkes, 1978: 148–149).

Bu zorlama bir süre sonra gayrimüslim tebaanın köklerin arama eylemine dönüştü. Fransız ve Rus ajanlar sayesinde Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler Osmanlılık bilincini yitirmeye ve hızlı bir şekilde millileşme/milletleşmeye doğru yeni bir eğilim kazanmaya başlamışlardı (Balta, 2000: 243).

Bu ayrışmayı tetikleyen bir başka husus ise Fransız ihtilali ve hemen akabinde başlatılmış olan Rus ajanlarının faaliyetleridir. Rus ajanların Mora ve çevresinde gerçekleştirdikleri operasyonlar sayesinde Ruslar, Çeşme'de Osmanlı Donanması'nı yakmışlardı. Bu olay Akdeniz'deki Osmanlı otoritesinin Rusların lehine sarsılmasına sebep olmuştu. Bu durum gayrimüslim Osmanlı tebaasının Fransızlardan ziyade, Ruslara meyline sebebiyet vermiştir (Uçarol, 1995: 130–133).

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaanın giderek azgınlaşan ayrılıkçı tutumları sebebiyle zaafa uğrayan “*millet sistemi*” ni, Tanzimat Fermanı ile revize ederek “*Osmanlı vatandaşlığı*” kavramı ile otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu yeni vatandaşlık mevzuatı gereğince hukukî statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukukî kısıtlamaların kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu kısıtlamalar 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler lehine genişletilmiştir. Bu ferman sayesinde ortaya çıkan hukuki boşluklardan faydalanan gayrimüslimler hızlı bir şekilde millet nizamnameleri çıkarmaya başlayarak kendi millî kimliklerini oluşturmaya yönelmişlerdi. Gayrimüslimlerin bu yönelimine farklı bir yorum getirmek isteyen Osmanlı Devleti, 28 Ocak 1869 da Osmanlı Vatandaşlık Nizamnâmesini çıkararak meseleye nokta koymaya çalışmıştır (Çoruh, 2008: 369-399; Serbestoğlu, 2011: 205 vd.).

Kimlik meselesi gayrimüslim cemaatler arasında uzayıp giden bir kargaşa ve çatışmaya dönüşmüştü. Bu kargaşa ve çatışma kısa bir süre sonra Ortodoks mezhebinin katı kurallarını

yıkma ve milli kiliseler kurulması çabasına dönüştüğü görülmüştür. Daha sonra bu kiliseler Rum Patrikliği'nden ayrılarak kendi otoriter yapılarını oluşturmak için Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde etme yarışına girdiler. Bu yarış kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikliği ile Rumeli ve Balkan cemaatlerini bir ayrışmanın eşiğine getirdi.

Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı da bu süreci destekledi. Avrupalıların gayrimüslimlerin lehine yaptıkları müdahalelerden kurtulmak isteyen devlet, meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı önce Ortodoks cemaatin parçalanmasına ve dolayısıyla Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde kurmuş olduğu hükümlanlığın ortadan kalkmasına sebep oldu. Daha sonra da Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlılar bu süreci geciktirmek için *kilise ve mektepler kanunu* denilen yeni bir yasa çıkarmak suretiyle, birbirinden farklılaşmış bu cemaatleri kendi eliyle ve kendi malî imkânlarıyla ihya etmiştir. Bu sayede Rum Ortodoks ablukasını parçalamayı hedefleyen Osmanlılar, Mora'da başlayan Osmanlı aleyhtarı yürüyüşün yönünü, Ortodoks hükümlanlığının parçalanması şekline dönüştürmüştür. Bununla beraber birbirinden ayrılmış bu milletlerin ve kiliselerin oluşturduğu yeni bir Ortodoks dünyasının doğmasını da engelleyememiştir. Bu yeni Ortodoks dünyası inanç birliğini kaybetmiş olup, bundan sonraki politikalarını dinsel yönelimlerden çok ekonomik ve siyasî çıkarlara göre geliştirmeyi tercih etmiştir. Böylece bu yeni Ortodoks milletleri buldukları coğrafyayı önce Rum ruhbanlardan daha sonra da Osmanlılar'dan temizlemek için yeni bir arayışın içerisine girmişlerdir.

Bu arayış, milletleşme ve kiliseleşme sürecinin önünü açan Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştur.

1. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Ortaya Çıkışı

Millet sisteminin bir parçası olan Balkan toplulukları XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra millileşme sürecine girmiş, Osmanlı Devleti de bu toplulukların taleplerini yavaş yavaş kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu başkaldırı özellikle Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks topluluklar arasında daha belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Rus Slav propagandasının tesiri altında kalan bu topluluklar, yüzyıllardan beri üzerlerine bir kara bulut gibi çökmüş olan Rum propagandasından kurtulmak amacıyla pan-slavizm propagandasına sıkı bir şekilde sarıldılar. Bu propaganda sebebiyle Bulgaristan'da yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan Bulgar

burjuvazisi, Osmanlı Devleti ile olan bağlarını kopardıktan sonra ilk iş olarak Bulgar dilini geliştirmek ve ibadethanelerinde Rumca yerine Bulgarcanın hâkim olmasını temin etmeyi hedefledi. Bu sayede Bulgarların bağımsızlığa giden yolda önlerine çıkan ve birlik ve beraberliklerini engelleyen en önemli sorun ortadan kalkmış olacaktı. Bu hedef karşısında tek engel Ortodoks Rum Patrikhanesi idi (Atalay, 2001: 51).

Osmanlı Devleti Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilanından sonra milletleşme yolunda önemli adımlar atan Balkan topluluklarının önünü Meşrutî yönetime geçmekle tamamen açmıştı. Bu süreci baltalayan tek engel ise izah edildiği üzere Ortodoks dünyanın hâkimi olmak iddiasında olan Fener Rum Patrikliği idi ve onun ikna edilmesi de pek de mümkün görünmüyordu. Patrikhane, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı (Şentürk, 1992: 49). Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdüler. Bu işe bağımsız kilise mücadelesi ile başladılar. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan anlaşmazlık Osmanlı Devleti'nin müdahalesini geciktirmedi. Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele devletin Balkanlardaki varlığını tehdit etmekte olduğundan devlet, geçmişteki olumsuz tavırları sebebiyle, Ortodoks Rum Patrikliği'ni üstü örtülü olarak cezalandırmak için 11 Mart 1870 tarihinde -Bulgar Eksarhlığının kuruluşu için gerekli olan izni verdi (Adanır, 2001: 76). Böylece Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildiler. Ancak bu ferman yeni bir sorunu beraberinde getirdi. Bu da eksarhlığın yetki alanı meselesi idi.

Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluş fermanını imzalarken birbirinden farklı uluslardan meydana gelen Makedonya bölgesini eksarhlığın yetki alanı dışında bırakmıştı. Bununla beraber ferman, Makedonya'daki Ortodoksların kendi kaderini belirleyebilmesi ve ileride yeni sorunlar doğmasının engellenebilmesi için *"belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisinin istemesi halinde (referandum), kendi ruhani dairelerinin görüşü de dikkate alınarak"* istedikleri bir kilise ile birleşmelerinin yolunu açmıştı.

Bundan sonra taraflar, Makedonya'da kendilerine gerekli çoğunluğu sağlamak için lehte veya aleyhte kışkırtmalara giriştiler ve süreç içinde Patriklik yanlıları Rum, Eksarhlık yanlıları da Bulgar sayılmaya başlandı. Bu nedenle Makedonya'da Bulgar papazları Rum Patrikhanesi'ne tabi Bulgarları, Ulahları ve hatta Rumları Bulgar millî kilisesine bağlamak için her türlü yola başvurmaya çalışırken, Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks

mezhebine bağılı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda bir Bulgar prensliğinin kurulması ve 1885’te Doğı Rumeli’nin Bulgaristan ile birleşmesinden sonra Makedonya’da Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise mücadelesi daha da şiddetlendi. Her iki taraf Makedonya’daki kilise ve okullarda siyasî propaganda faaliyetlerine giriştiler. Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise sorununa bir süre sonra Ulahlar da dâhil oldu. Ortodoks bir topluluk olan ve kendilerini Yunanlılardan çok Romenlere yakın hisseden Ulahlar (Arslan, 2003: 4), ayrı bir unsur olarak kabul edilmek, okullarında ve ibadetlerinde kendi dillerini kullanmak istemekteydiler. Ancak Ulahların bu isteklerine, politikalarına ters olması sebebiyle Rum Patrikhanesi tarafından karşı çıktı.

Makedonya halkını propaganda ve şiddet yoluyla Fener Rum Patrikliği’nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı’na katılmaya zorlayan çete hareketlerinin başlamasından sonra, patriklik tarafı Makedonya’daki çıkarlarının zedeleneceğı düşüncesiyle ayrılıkçı hareketlere karşı faaliyete geçmeye karar verdi. Makedonya’daki bu tedhiş hareketleri uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bölge de ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa’yı bölgeye müfettiş olarak atadı. Ancak 1903 yılında çıkan İllinden isyanı üzerine Avrupa Devletleri tarafından Mürszteg Tasarısı adı verilen yeni bir reform paketi hazırlanmış ve bu tasarı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek uygulanmıştır. Buna rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi sona ermemiştir. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak Hıristiyan halkın bağılı bulunduğu dini merkezi değıştirmeye çalışmaktaydı.

Makedonya’da tüm bu olaylar yaşanırken, bu sorunları da ortadan kaldıracığı ümidiyle 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutîyet’in ilan edilmesi, tüm tebaa arasında ilk başta sevinçle karşılanmış olsada Ortodoks Osmanlı unsurları arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasına yetmedi. Meşrutîyetin ilanı özellikle Makedonya’da büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Bulgar, Rum ve Müslüman din adamları bu gelişmeyi beraber kutlamışlardı. Bölgeyi kan gölüne çeviren çeteler silahlarını bırakarak şehre indiler. Çete liderleri artık şehirlerde örgütlenmeye başlayarak siyasete soyundular (Şıvgın, 2012: 3-4).

Ortodoks topluluklar arasındaki görünüşte dinsel ancak aslında ulusal nedenlerden kaynaklanan bu mücadele Osmanlı vatandaşları arasında yakınlaşma ve barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de çözmek istediğı bir sorundu. II. Meşrutîyet’in ilanı bu

sorunu kısa süreliğine halletmiş görünse de bir süre sonra Rum ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesinin artarak devam etmesi İttihatçıların dikkatini çekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Heyet-i Merkeziyesi tarafından cemiyetin Selanik'teki merkezine gönderilen bir yazıda, Bulgarların Kânûn-i Esâsî'nin yürürlüğe girmesini gerekçe göstererek hükümet tarafından kapatılmış olan kiliseleri açmaya çalıştığı, buna karşın Rumların statükonun korunmasını istedikleri belirtilmekteydi. Bunun yanında, faciaların yaşanmasına neden olabilecek bu sorun hakkında Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar Meclis-i Vükela tarafından geçici bir kararın alınması konusunda gerekli girişimlerde bulunulması istenilmekteydi. 7 Eylül 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezine gönderilen bir başka yazıda ise Manastır'dan gelen yazıda belirtildiği gibi kilise anlaşmazlığının giderek büyüdüğü belirtilerek, sorunun çözümü için Meclis-i Mebusan'ın açılışının beklenemeyeceği vurgulanmaktaydı. Cemiyetin merkezi yönetimi ise Selanik ve Edirne vilayetlerinde Bulgar ve Rumların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümet üyelerinin katılacağı bir komisyon kurularak halkın kabul edebileceği bir çözüm yolu bulunmalı veya şimdilik Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınarak vilayetlere bildirilmeliydi (Kerimoğlu, 2007b: 4-8).

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kilise ve Mektepler Meselesine Bakışı

23 Temmuz 1908'de Meşrutîyet'in ikinci kez ilanı ile tüm Osmanlı tebaası artık yasalar önünde eşit hale gelmişti (Ahmad, 2011: 84-85). Meşrutîyet'ten tüm halkın beklentisi büyüktü. Bu büyük umutlar, çöşku yerini kısa sürede düşmanlık ve çatışmaya bırakmaya başladı. Makedonya Bölgesindeki halkı zorla kendi yanına çekmek isteyen Bulgar Eksarhanesi ile Ortodoks Patrikhanesi arasında çatışma yeniden alevlenmişti (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bulgarları Makedonya için en tehlikeli taraf olarak görüyordu. Yine İTC basını tarafından, Makedon-Bulgar örgütleri bölgedeki huzursuzluğun kaynağı olarak gösteriliyordu (Hacısalihoglu, 2008: 75-76). Bu huzursuzlukların kaynağı olarak gösterilen Bulgarlar, Rumlara ait kiliselere el koymaya başlamışlardı. Bundan dolayı hükümete sürekli şikâyetler gelmekte idi (Kerimoğlu, 2007b: 7). Balkanlardaki bu karışıklığı Osmanlı hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ortodoks Kilisesi'nin meselesi olarak değil bir toplumsal mesele aynı zamanda İttihad-ı Osmanî önündeki en büyük engel olarak görüyor bu nedenle sorunu çözmek istiyordu. Ancak bu konuda çıkabilecek bir kanun ile Rumların kadim imtiyazlarının elden gideceğini düşünen patrikhane, Rum Mebuslara

Kiliseler Meselesinin Meclis-i Mebusan gündemine getirilmemesi hususunda yönlendirmelerde bulunuyordu (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan milletleri arasında cereyan eden ayrımcı faaliyetleri ortadan kaldırmak için kiliseler üzerinde baş gösteren çatışmaların sonlandırılması yönünde bazı adımlar atmak istiyordu. Bölgede yoğun olarak yapılmakta olan propagandalar ile genç beyinlere işlenmiş olan ayrılıkçı fikirlerin artık ortadan kaldırılması mümkün görünmediğinden, söz konusu kilise ve mektep meselesi Osmanlı Devleti için içinden çıkılamayacak bir problem haline dönüşmüştür.

Osmanlılar, *Millet Sistemi* dâhilinde gayrimüslimlere birçok haklar vermişlerdi. Bu haklar Tanzimat Dönemi sonrasında ortaya çıkan nizamnâmelerle oldukça genişletilmiştir. Bu nizamnâmeler sayesinde Rum Patrikhanesi'nin tesirinden kurtulabilen cemaatler kendi okullarını açabilme, istedikleri amaca yönelik neşriyatı basmak ve dağıtmak hakkına sahip oldukları gibi savundukları fikrin propagandasını da yapabilmekteydiler. Bu nedenle kilise ve mektepler meselesinin en yoğun hissedildiği yerlerden biri olan Makedonya'da gayrimüslim unsurların kullandığı en büyük silahlardan biri kilise diğeri ise eğitim kurumları idi. Eğitim kurumları da tıpkı ibadethaneler gibi patrikhaneye bağlı idi. Mekteplerin takip edeceği programlar patrikhane marifetiyle hazırlanıyordu. Bu programlar, patrikhanenin gözetiminde hazırlanmakta olup, milliyetçi akımların Ortodoks topluluklar içinde yayılmasını engellemeye hizmet ediyordu. Bu sayede giderek artan bir şekilde Balkan topluluklarının kendi lisanları ile eğitim yapma haklarının ellerinden alınması ve Rum asimilasyonunun devamının sağlanmasına çalışılıyordu. Aksi olması halinde patrikhanenin bölgede kurduğu düzen bozulurdu.

Osmanlı Devleti, Mora İsyanı'ndan sonra Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin bütün faaliyetlerini yakından izlemeye başlamış olduğu için, patrikhanenin Balkan toplulukları üzerindeki etkinliğini yıkmak ve imparatorluk sınırları içerisinde paralel yapıların oluşmasını engellemek istiyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti 1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ni ilan etmişti. Bu nizamnâme ile devletin sınırları içindeki tüm eğitim kurumları merkezi kontrol altına alınmaya çalışılmış ise de Rum okullarına karşı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı (Çoruh, 2013: 110). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar patrikhanenin sahip olduğu imtiyazlardan yararlanan Rumlar, patrikhaneye bağlı okulların eğitim programlarını kendileri belirlemiş, öğretmenlerini kendileri atamıştı. (Kerimoğlu, 2007a: 134). Bu durum Makedonya'daki Rum ve Bulgar mekteplerinin bir propoganda merkezi olarak kullanılmasının önüne geçilebilmesini de engellemiştir.

Tanin Gazetesi başyazarı ve dönemin mebusu, Hüseyin Cahid mekteplerin ve eğitimin önemini gazetede ki yazısında;

“Bir çocuk her türlü eğitimi almaya ve bunu dönüştürmeye müsait bir yaşta iken mektebe gider. Orada okuduğu derslerle ve işittiği sözlerle şekillenir. Nihayet bir delikanlı olarak bu mektepten mezun olma aşamasına geldiğinde belli bir fikre sahip olacağı gibi, bu fikre dair bir de hissiyatının oluşacağı muhakkaktır. Ancak bu aşamadan sonra bu fikri değiştirmek mümkün olmaz.” şeklinde açıklamıştır (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

Dini meseleler de olduğu gibi eğitim sorununda da devletin en zayıf noktalarından biri Makedonya olmuştur. Osmanlı Devleti 1909’lu yıllara gelinceye kadar ecnebi mektepleri konusunda son derece kararlı davranmaktaydı. Öyleki Makedonya’da açılan ecnebi mekteplerine tayin olunacak öğretmenlerin kökenlerini araştırmak ve bunlar hakkında derin tahkikatlar yaptırmak özel bir mesele halini almıştı. Ecnebi okullarına yönelik sürdürülen bu politikadan gerçekte ecnebilerin bölge ahalisine telkin etmeye çalışacağı düşünülen ayrılıkçı fikirlerin engellenilmesi hedeflenmekteydi (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

İttihat ve Terakki hükümeti meseleye *“farklı unsurlardan meydana gelen İmparatorluğun sükûnete kavuşturulması ve bütünlüğünün korunabilmesi için hak ve adaletin mutlak suretle korunması gerektiği”* açısından bakmaktaydılar. Hüseyin Cahid cemiyetin bu bakış açısını izah ederken;

Aynı vatanın evladı olmak üzere yan yana yaşayan iki kimseden biri diğerinin kendi hakkına tecavüz ettiğini görece k olursa ahvat ve adalet sözlerini bir efsane gibi telakki eder. Ahvat-ı samimiyye ancak adalatle tesis eder. Adalette hakka riayeti emreyleyler. Bir kavmin en birinci hakkı ise atalarından kalanlara sahip olmaktır. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu’nu teşkil eden her unsur anadillerini muhafaza etmek hakkına sahiptirler. (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) ifadelerini kullanmaktaydı.

Gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti, söz konusu unsurların kendi ahalarına sundukları eğitim-öğretimin yine kendi mahallî ihtiyaçlarına uygun olmasını adalet açısından makbûl saymaktaydılar. Öyleki gayrimüslim tebaaya ait köylerde konuşulan lisana göre mekteplerin açılması ve o lisana uygun olacak şekilde müfredatın düzenlenmesi istenirken, mahallî ihtiyaçların göz ardı edilmemesi şartıyla, iptidaiden/ilkokuldan başlayarak bu okulların müfredatının mahallî unsurların lisanlarına göre düzenlenmesi taraftarıydılar. Aynı zamanda köylerde idadiye/ortaöğretime yönelik açılmış olan okulların müfredatının ise mutlaka resmi lisan

üzere olmasını da istemekteydiler. Çünkü yükseköğrenimden mezun olacak bir kişi devlet dairelerinde görev alacaktı. Devletin resmi dili ise Türkçe idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyâsî programınının 16. ve 17. maddelerinde cemiyetin eğitim politikasının esasları belirtiliyordu.

Adaleti her şeyden üstün tutmaya yönelik olarak sürdürülen bu politika, her cemaatin lisanını muhafaza etmesi yanında, din ve mezheplerini yaşamalarına mâni olacak her türlü engelin de ortadan kaldırılmasına yönelik idi. Bu husus, Kânûn-ı Esâsî'de de bu şekilde yer almakta olup, cemaatlerin hak ve selahiyetlerine taarruz edilmesine veya engel olunmasına hiçbir şekilde izin verilmeyeceğine dair kati bir karar mevcuttur. Bu itibarla Kânûn-ı Esâsî'nin 1908'de ikinci defa ilanında da bu husus aynen muhafaza edilmiştir.

Özellikle Balkan eyaletlerinde yaşayan gayrimüslim cemaatin ihtiyaçlarına yönelik sürdürülen bu politika, ilk defa açık bir şekilde Meşrutîyet'in ilanıyla meclisin gündemine gelmişti. Tartışmalar esnasında bazı mebuslar, aslında dini meseleleri garanti altına almayı amaçlayan kanunun, tedrisatla ilgili meseleleri es geçtiği yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştü. Bu görüşün sahipleri,

“Kânûn-ı Esâsî”nin yalnız akaid-i diniyenin usul-ı ta’limiyesine hâlel getirilmemesini temin ettiğini, hâlbuki anasır-ı gayrimüslime mekteplerinde yalnız akaid-i diniye değil sair ulum ve finunun da tedris edildiğini ileri sürerek, bunların tedrisatına hâlel getirilmemesini... (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1; MMZC, 26 Mayıs 1325: 206-207).”

Mecliste Rum mebuslar mektepler kanununu engellemek amacıyla oldukları için bu hususta Kânûn-ı Esâsî'ye bir madde koymak istemekteydiler.

Meclisteki tartışmalarda endişelerini dile getiren delegelerden biri de Rum mebus Boşo Efendi olmuştur. Boşo Efendi; *“Mektepler de Türkçe lisanına zorla alıştıracaklar, yarın da siz muntazam mekteplerinizi terk ediniz de bizim henüz mevcut olmayan mekteplerimize geliniz dersiniz ne yaparsınız?”* (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) diye bir soru yöneltmiştir.

Hükümet tarafından bu soruya, Osmanlı Devleti'nde ilkokulun mecburi olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. Hatta kimsenin şu veya bu mektebe mecburi olarak gönderilmek hususunda bir zorlamaya hiçbir zaman gidilmediği dini akaidin serbest olduğu da açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen gayrimüslim mebuslardan bir diğeri olan Kozmide Efendi, *“millî eğitimin engellendiğini bir Rum olarak Farazâ Homer”i okumayacak mıyız?”* şeklinde eleştiri ve görüşlerini belirtmiş idi (MMZC, 26 Mayıs 1325: 206).

Gayrimüslim mebusların aslında bütün bunların serbest olduğu, isteyenin istediğini uzun zamandan beri icra ettiğini çok iyi bilmelerine rağmen, bu şekilde kasıtlı sorular yöneltmelerinin aslında devletin ders programlarını kendi eliyle biçimlendirmek istemesi hususunda kanunlarda açık ifadeler kullanmasını engellemeye yönelikti. Bunun başarılması halinde ise eskisi gibi gayrimüslim okullarının programlarının yine gayrimüslimler tarafından tayin edilmesini temin ederek, okulların yönetimini de ellerinde bulundurmamak istedikleri anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin peşine düştüğü bu husus uzun zamandır Osmanlı Devleti tarafından da endişe ile izlenilmektedir. Devlet özellikle gayrimüslim mebusların bu tavrını iyi tetkik etmek ve mümkün mertebe bunu engellenmek istemektedir. Uzun bir zamandan beri devlet engel olamadığı bu konuyu ilk defa Kânûn-î Esasi ile gündeme taşıma fırsatı yakalamış oldu. Böylece devlet gayrimüslim tebaa mekteplerinde kendi aleyhinde sürdürülen faaliyetlerin durdurulabilmesi amacıyla söz konusu programları doğrudan kendi eliyle hazırlamak ve uygulanmasına da nezaret ederek Osmanlılık fikri etrafında tebaasını birleştirmek istemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu talebi karşısında meşrutîyetin getirmiş olduğu serbestlik, gayrimüslim tebaanın Müslüman tebaa ile aynı haklara sahip olduğu fikrinin benimsenmesine ve bundan sonra bu iki kesimden birinin (ki kastedilen gayrimüslimlerdir) diğerinin esaretinde kalmasının artık mümkün olamayacağı ileri sürülerek, Müslümanların, gayrimüslim okullarındaki müfredatı müdahale etmesinin de bundan sonra mümkün olamayacağı açıkça ifade edilmektedir (MMZC, 26 Mayıs 1325: 207-210). Devletin bu müdahalekâr tutumu gayrimüslim tebaayı kendi başlarının çaresine bakmaya sevkederken, bir taraftan bağımsızlığa giden yolda adımlar atılmakta ve diğer taraftan da bu adıma paralel olarak elde edilebilecek bir muhtariyet için çeşitli faaliyetler içerisinde oldukları görülmektedir.

Öyleki mektepler meselesinde, gayrimüslimler tarafından yapılan müfredatların/programların tatbikine devam edilmesine hükümetin asla müsaade etmesi düşünülemezdi. Bu sebeple bu programların değiştirilmesini istemek devletin bir diğer hakkı idi. Devlet okutulacak olan müfredatın, ayrıcalıksız Müslim ve gayrimüslim tebaanın birbirine intibak sağlanmasına yönelik olmasına dikkat etmeyi amaç edinmekle beraber, yetiştirilecek nesillerin evvela Osmanlılık idealine sahip çıkmasını, daha sonra eşitlik ve özgürlük fikirlerini benimsemelerini istemekteydi. Ancak bu hususların gerçekleştirilmesinden sonra konuyla ilgili bir nizamnâme yapılabilirdi. Yapılacak nizamnâme ile devletin izin vereceği şartlar dâhilinde her

unsur kendi mektebini açma müsaadesini temin etmiş olacaktı. Bu sayede Osmanlı tebaasının kanunlar çerçevesinde söz konusu okullarda diledikleri dersi okutma hakkı doğacaktı. Böylece yukarıda konuyla ilgili serzenişte bulunan Kozmîdi Efendi gibi kişilerin, ileri sürebilecekleri iddiaların da bir anlamı kalmayacaktı.

Resmi mektepler dışında kalan bu mekteplerin Osmanlı hükümeti tarafından özel mektepler olarak kabul edilmesi de böylece mümkün olabilecekti. Öyleki nasıl müslümanlar kendi ihtiyaçlarına yönelik mektep açma hakkına sahip ise, aynı şekilde gayrimüslimler de resmi mekteplere gitmek istemezler ise kendileri için özel okullar açabileceklerdi. Ancak buna rağmen sözkonusu mekteplerin teftişi ve müfredatının hazırlanışı devlete ait nezaretin kontrolü altında yapılması şartı getirilmeye çalışılıyordu. Bununla beraber dini akideyi öğreten mektepler istisna tutulacaktı. Din adamı/ruhban yetiştiren okulların dışında kalan mektepler için ise; *bu filan patrikhanenin, filan cemaatin mektebidir, mekâtib-i hususiye gibi muamele görmemesi...* (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) temin edilmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle Makedonya bölgesinde kilise ve mekteplerin Balkan Uluslarının ayrılıkçı faaliyetlerindeki yerini fark etmiş ve bu nedenle eğitim kurumlarının Osmanlılık fikrini güçlendirecek bir sistem ile idare edilmesi gerçeğinin farkına varmıştı.

3. Kilise ve Mektepler Meselesi'nin Meclis-i Mebusan'a Taşınması

Meşrutîyet'in ilanı ile de Osmanlı unsurları arasındaki sorunlara henüz bir çözüm üretilememişti. Bulgar ve Rum çetelerinin Makedonya ve çevresindeki kiliselere hâkim olmak için halka uyguladıkları baskı ve konuyla ilgili olarak Bab-ı Âli'ye gelen şikâyetler her gün artmakta idi. Makedonya'da Rum, Bulgar ve Ulah komitelerinin faaliyetlerini Priştina Mebusu Hasan Bey bir soru önergesi ile Meclisi Mebusan'a taşıdı (MMZC, 14 Kânûn-i Sanî 1324:357). Bölgede çeteler tarafından yaşıatılan tedhiş ile ilgili hükümete ve Meclis-i Mebusan'a şikâyet telgrafları geliyordu.

Konuyla ilgili Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, 17 Kânûn-i Sanî 1324'te Meclis-i Mebusan'da şu açıklamalar da bulundu:

1313 senesinden, itibaren Makedonya'da çeteler arttı ve asayiş bozmaya başladılar. 5-6 ay evvelki araştırma neticesine göre 110 Bulgar çetesi, 80 kadar Rum, 30 kadar Sırp, 5 kadar Ulah çetesi mevcut idi. Bu bölge de çetelerin faaliyetlerini engellemek için hükümet çok uğraştı ancak imba edilen çetenin yerine hemen yenisi kuruluyordu. Meşrutîyet'in ilanı sonrasında çeteler faaliyette bulunmamak üzere dağılmış olsalar da silahlarını teslim etmediler. Rumeli'de Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahlar arasında, meydana gelen

ancak Meşrutîyet'in ilanı ile ortadan kalkacağını ümit ettiğimiz ihtilaf, esasen kiliselerden doğmuştur. Bu, o kadar mühim maddedir ki, bu dört unsuru da memnun edecek bir surette halledilmez ise, ihtilaf ortadan kaldırılamaz. Rumeli'de, propagandaya ilk önce başlayanlar Bulgarlar olmuştur. Bulgarlar 1313 yılında 1318" kadar güç kullanmaz iken, 1319 Bulgar İhtilalinden sonra Rum Patrikhanesi'ne bağlı köyleri, Eksarbhane"ye bağlamak için güç ve şiddet kullanmaya başladılar. Bulgar çetelerinin bu baskısı karşısında hükümet güçsüz köylüyü korumak için, köy halkı hangi kiliseye bağlı ise hükümetçe mensubiyetleri o şekilde tanındı. Osmanlı'da mezhep değiştirmek serbest iken, bu olaylar üzerine yasaklandı. 1319'dan itibaren Eksarbhane"ye geçen köylerin kiliseleri kapatıldı. O köyde patrikhaneye bağlı olan köylü var ise kiliseler onlara verildi. Ülkede asayiş sağlanınca isteyen istediği mezhebe geçebilecekti. Bu durum Meşrutîyet" e kadar böyle devam etti. Meşrutîyet" in ilanından sonra da ara veren sorun tekrar başladı. Onun için Meclis-i Mebusan'ın bu durumu bir kanun çıkararak çözmesi gerekmektedir. (MMZC. 17 Kânûn-i Sanî 1324: 368–372).

II. Abdülhamid'in siyasî malzeme olarak kullandığı iddia edilen bu sorunu Hüseyin Hilmi Paşa'nın sözlerinden anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti çözmek istiyordu (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 374).

Bölgede aşayışın bozulması ve sürekli gelen şikâyet telgrafları üzerine hükümet, Makedonya'da Anasır-ı Osmaniye arasında yaşanan bu sorunun çözümü için bir komisyon kurarak kiliseler meselesinin çözümü hakkında komisyondan bir kanun hazırlanmasını istedi (Uzer, 1987: 116). Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı iken, Bulgar Eksarhanesinin kurulması ile bölünen Ortodoks Osmanlı vatandaşları arasındaki bu sorunu çözmek isteyen Osmanlı Hükümeti, oluşturduğu komisyon marifetiyle 11 maddelik bir kanun tasarısı hazırlayarak, görüşülmek üzere 23 Haziran 1909 tarihinde Meclis- i Mebusan'a gönderdi.

Hükümet Rum ve Bulgar ahali arasında kilise ve mektepler sorununu çözmeye çalışırken, Rum ve Bulgar Mebuslar sorunu sürekli meclise taşımaya devam ediyorlardı. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi, patrikhanenin sahip olduğu hakları korumaya çalışarak Dahiliye Nezareti'ne, Drama Metropolitidi'nin köylerde dolaşmasının neden yasaklandığını soruyor ve Rum Patrikhanesi'nin bundan vazgeçilmesi konusundaki isteğini bildiriyordu. Konuyla ilgili hazırlanan Dahiliye Nezareti Tezkeresi meclise 4 Şubat 1909'da sunuldu. Meclis müzakereleri sırasında Kozmidi Efendi söylediklerinin tam anlaşamadığını Drama Metropolitanin köylerde dolaşmaktan men edilmesini Kânûn-ı Esâsî'de sunulan hak ve özgürlükler açısından değerlendirdiğini açıkladı

(MMZC. 22 Kânûnî Sanî 1324: 462-463). Mecliste Rum mebuslar aslında kiliseler sorununu çözmek için bir kanuna ihtiyaç olmadığını, Kânûn-ı Esâsî ile tüm Osmanlı vatandaşlarının inanç hürriyetine sahip olduklarını savunuyorlardı (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 375).

Drama Mebusu Ağâh Efendi'nin, yaklaşan Paskalya Bayramı'nın bölgede Rum ve Bulgarlar arasında yeni bir münakaşaya neden olabileceğini belirterek, hükümetin bir an önce gerekli tedbirleri alması hususunda verdiği tezkere oy çokluğu ile reddedildi (MMZC. 27 Kânûnî Sanî 1324: 540). Bu tür tacizler ile Bulgar mebuslar kanunu acilen meclis gündemine getirmek istiyorlardı. 24 Şubat 1909'da Selanik Mebusu Honeus Efendi, Kırkkilise Metropolitinin ikamete memur edildiğine dair Tanin de çıkan haberlerin doğru olup olmadığını soruyordu (MMZC. 11 Şubat 1324: 7-8). Meclis-i Mebusan'da Dalçef Efendi tarafından Bulgar çetelerini mahvetmek için, Rum çeteleri meydana çıkarılarak bu çetelerin mahallî yönetimlerce desteklendiği beyanında sonra, 1 Mart 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan'a gönderilen tezkere de Hükümet-i Osmaniye'nin Osmanlı unsurlarının tamamına eşit uzaklıkta olduğunu, hiçbir unsura farklı yaklaşılmadığını belirtiliyordu. Tezkerede ayrıca 1905 ile 1910 yılları arasında Makedonya'da meydana gelen çete faaliyetleriyle ilgili bazı istatistikî bilgiler vardı ve bunlar meclise sunuluyordu (MMZC. 16 Şubat 1324: 87). Bu tartışmalar gösteriyordu ki bir an evvel bu sorunun çözülmesi gerekiyordu.

Aciliyeti olan bu sorun, hükümet tarafından hazırlanan *-Rumeli'de Kain Münaazâin-fih Kilise ve Mektepler*" kanun layihası olarak 7 Temmuz 1909'da Meclis gündemine geldi (MMZC. 24 Haziran 1325: 211). Tasarı incelenmek üzere mecliste teşekkül edilen encümene havale edildi. Kanunun encümen tarafından incelenmeye başlanması Bulgarlar arasında heyecana neden oldu. Bulgarlar, bu kanunun bir an önce çıkarılmasını istiyorlardı. Bu nedenle gerek Dâhiliye Nezareti'ne (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) gerekse Meclis'i Mebusan'a bu sorunun bir an önce halledilmesi yönünde telgraflar çekerek taciz etmeye başladılar (MMZC. 20 Kânûnî Sâni 1325: 91).

Kanunun meclis gündemine gelmesi mecliste harareti artırdı. Her fırsatta Bulgarlar, Makedonya'daki okul ve kiliselerin bir kısmının kendilerine devredilmesini talep ediyorlardı (Bozkurt, 1993: 105). Bulgarların aksine Rumlar ise mevcut statükonun korunmasını ve meselenin aceleyle getirilmemesini istiyorlardı. Meclis'te Rum ve Bulgar mebuslar arasında anlaşmazlık da bu nokta da kilitleniyordu. Aralarında bir ittifak yoktu ve hatta Rum Mebuslar encümen toplantılarına

katılmayarak kanunu geciktirmeye, daha da ileri giderek tehir ettirmeye çalışıyorlardı. Söz hakkı alarak fikrini beyan eden İstanbul Mebusu Kozmîdi Efendi, kanunun aciliyetinden çok ehemmiyeti üzerinde durulması gerektiğini ifade ediyordu (MMZC. 4 Ağustos 1325: 498-499). Konya Mebusu Mehmet Vasıf Efendi, yıllardır tüm Makedonya'yı kan gölüne çeviren kilise ve mektepler sorununun öneminin bilindiğini ve bir an önce bu dehşetin durdurulması gerektiğini söylüyordu. Bu tedhişin durdurulması için, kanun bir an önce çıkmalıydı. Siroz Mebusu Hristo Dalçef 17 Ağustos 1909 tarihli meclis oturumunda görüşlerini belirtiyordu. Dalçef Efendi;

Köylülerin kiliselerine çok bağlı olduklarını ancak kiliselerinden mahrum olduklarını bu sebeple sorunun acil olduğunu beyan etmiştir. Burada Kozmîdi Efendi'ye atıfta bulunarak, Rumlar açısından sorun olmadığını onların kiliselerinden mahrum olmadıklarını.”

dile getirdikten sonra, köylülerin meclisten isabetli karar beklediklerini söylüyordu. Mecliste hâkim olan düşünce kanunun bir an önce çıkarılması yönündeydi. Rum mebuslar kanunun çıkarılması taraftarı olduklarından dolayı, her türlü oyalama yoluna gidiyorlardı, mecliste oluşturulan encümen toplantılarına mazeretsiz olarak katılmıyorlardı. Bu nedenle Şarki Karahisar Mebusu Rıza Bey, kanunun incelenmesi için oluşturulan encümenin üye sayısının artırılmasını meclise teklif etti. Meclis bu teklifi oy çokluğu ile kabul etti (MMZC. 4 Ağustos 1325: 449-501).

Encümen üyesi Manastır Mebusu, Mehmet Vasıf Efendi, “*Rumeli'de yirmi seneden beri ve bususıyla beş altı seneden beri adeta seller derecesinde dökülmüş kanlar ve mucibi teessüf bir takım ahval vukua gelmiştir. Bu haller hepimizi üzümüştür...*” (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) şeklinde duygularını ifade ederek, Kanun lâyihasında encümende iki madde üzerinde tek nokta da değişiklik yapıldığını belirtmekte ve bu değişikliğin nedenini;

-...hükümet münaẓaunfih olan kilise ve mektep kimin namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edelim diyor. Bu kimin namına müesses ise fıkrasından hem bir müphem mana müstefad oluyor, hem de pek tatbiki mümkün görünmüyor. Biz bir şehir veya kasaba da münaẓaunfih bir kilise ve mektep hangi tarafta ekseriyet var ise münaẓıundan o tarafa teslim olunsun dedik. Çünkü mesela, hükümetin takip ettiği nokta eğer iltizam alınacak olursa, bir köy, meselâ bin haneden ibaret ise bu bin hane içinde bir hane eski mensubiyetini muhafaza ediyor (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549). Sözleriyle ifade etmektedir.

Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun layihası, encümen maharetiyle incelenerek gerekli tadilat yapılmış ve 19 Ağustos 1909'da görüşülmek üzere meclis gündemine getirilmişti. Kanunun görüşülmesini ve çıkarılmasını engellemek isteyen ve bu husus da her türlü yolu denemek niyetinde olan, Rum mebuslar mecliste karar yeter sayısının bulunmadığını iddia ediyorlardı.

Ancak Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, çoğunluğun hâsıl olduğunu beyan ederek konuyu kapattı (MMZC.

6 Ağustos 1325: 550). Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, bu kanunun çıkarılmadan meclisin tatile girmesini vicdanın kabul etmeyeceğini söyleyerek;

“Bu meselenin sadece bir kilise meselesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Osmanlı unsurlarının bir kısmı arasında mühim bazı ihtilaflara sebebiyet veren bir mesele olarak görülmesinin kabul edilmesi gerektiğini söylüyordu. Ona göre bu ihtilafların tek sebebi, kilise sorunu değildi. Fakat cabil köyliye en mühim sebep olarak kilise meselesi gösterildiğini (MMZC. 6 Ağustos 1325: 550-51)” belirtti.

Bu nedenle söz konusu yaranın daha fazla kaşınmaması için meclisin tatile girmeden bu kanunu çıkarmasının en doğru davranış olacağı kanaatindeydi.

Mecliste, Rum mebuslar ısrarlarından vazgeçmiyorlardı. Rum mebuslar, Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi, Pavli Karalodi Efendi, çıkarılması düşünülen bu nizamnamenin sorunu çözmeyeceğini iddia ediyorlardı. Pavli Karalodi, hükümetin kilise işine karışmasının hiçbir faydası olmadığını aksine en son karıştığında Kırım Savaşı'nın çıktığını söyledi. Ona göre Rum ve Bulgarlar arasında sorun dini değil siyasi idi. Yoksa iki milletinde kendi kiliselerini yapacak durumları vardı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 551-552). Yorgo Honeus Efendi'ye göre de kiliseler sorununa devlet karışmamalıydı. Devlet dini işlerle uğraşmamalı sadece halkının emniyetini sağlamalıydı; emniyet sağlanırsa kilise sorunu zamanla kendiliğinden çözüldü (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Selanik Mebusu Rahmi Bey'de aynı şekilde sorunun sadece kilise sorunu olmadığı için bu kanunla beraber bir de daha önce de konuşulan *çeteler kanununun* çıkarılmasını ve bu yolla asayişin sağlanması gerektiğini tekrarladı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi gibi Rum vekillerin karşı çıkmasına rağmen, Rıza Bey kanunun görüşülmesini meclise teklif ederek oylaması üzerine kabul olunarak görüşmeye geçildi.

Makedonya'da Rumlarla Bulgarlar arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak ve asayiş sağlamak için hükümet iki kanunun düzenlenmesini benimsemişti. Bunların biri Kiliseler Kanunu, diğeri ise Çeteler Kanunu idi.

Kiliseler Kanunu'nun ancak üç maddesi müzakere edilebilmişti. Çeteler Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine vakit bulunamamıştı. Bu kanun layihalarının hükümetin mesuliyeti altında tatbikine teşebbüs edilip edilmeyeceği dahiliye nazırı Talat Bey'e sorulmuştu. Talat Bey cevabında:

-Çeteler Kanunu"nu hemen tatbik edeceğiz, fakat Kiliseler Kanunu"nu tatbik etmeyerek meclis-i mebusan ve ayanın tasdikini bekleyeceğiz. Çünkü Kiliseler Kanunu "bir ihtilaf-ı malum ve mâni-i izâle için yapılmış bir kânûn-i hususi demektir. Biz bir kere bu kanunu kendi tanzim ettiğimiz gibi tatbik edersek ya sonra meclis-i mebusan veya ayan değiştirirse ne olacak? O zaman kanun bir lafz bir maniden ibaret kalacak çünkü biz bir kere tatbik edince artık tatbik edecek yer bulunmayacaktır. İşte bu sebeple Kiliseler Kanunu"nun meclis-i mebusan ve ayandan geçmesini intizar etmek mecburiyetindeyiz. Fakat Çeteler Kanunu böyle değildir. Onun için bu kanun layihasının mesuliyetimiz altında tatbikine başlanması hakkında emir vereceğim (Tanin, 12 Eylül 1909: 2) dedi.

Bu cevap üzerine Selanik Mebusu Honeus Efendi, Rumeli vilayetinde Kiliseler meselesinin hükümet tarafından kesin olarak ve bir daha ihtilaf çıkmasına mahal vermeyecek şekilde halledilmesi için gereken emrin verilmesini Dahiliye Nazırı Talat Bey'den istemişti (Tanin, 26 Eylül 1909: 2).

4. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Mecliste Görüşülmesi

Osmanlı hükümeti kanunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine karar vermişti. Konuyla ilgili olarak meclis reisi Ahmet Rıza Bey mecliste konuya değinmiş ve kanun layihasının madde madde görüşülmesini teklif etmişti. Bu görüş kabul olunarak görüşmelere geçildi.

Görüşmelerde, lahiyada belirtildiği şekilde Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne tabi olduklarını ifade eden ahalinin kilise ve mektepleriyle ilgili problemlerinin bu kanuna göre halli yoluna gidilmesine (Madde: 1) karar verildi. Görüşmeler sırasında özellikle "mensubiyet" konusu gündeme getirildi ve madde bu hususta değişikliğe uğradı. Bu değişikliğin Sırp, Ulah ve Arnavut halka ait kilise ve mekteplerinin kendilerine verilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Mensubiyet meselesinin halli konusunda mebusların kendi aralarında tam bir görüş birliğinin olmadığını göstermiştir. Bu konuyla ilgili olarak Hristo Dalçef Efendi, mensup olanlar yerine cemaat tabiri konulacak olursa sorunun ortadan kalkacağını beyan etmiştir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 555 – 559). Dalçef Efendi'nin bu teklifine rağmen madde üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamış ve oy çokluğu ile kabul edildiği görülmüştür. Konu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda köylerde ve kasabalarda patrikhaneye veya Eksarhhaneye bağlı olduklarını açıkça belirten ahalinin talep etmeleri halinde dahi, kilise ve mekteplerin o tarihte kimin elinde ise ona verilmesi (Madde: 2) üzerinde görüş birliğine varılmıştı. Ancak bu husus bazı mebusların tepkisiyle karşılaşmış olup Halep Mebusu, Mustafa Nuri Paşa ise kilisenin din için yapıldığını, mezhep ve millet için yapılmadığını belirterek, İslamiyetteki camii gibi o dinden olan herkese açık olduğunu, belirli bir millet ve cemaate ait olamayacağını ifade etmiştir.

Görüşmeler sırasında gündeme gelen bir diğer husus ise çiftliklerdeki kiliselerin durumuydu. Selanik Mebusu Rahmi Bey, çiftliklerdeki kiliselerin durumunu sorgulayarak, çiftlik sahibi tarafından çalışanların rahat ibadet edebilmeleri amacıyla yaptırılan kiliselerin durumunun ne olacağını sormuştur. Onun amacı çiftlik sahibinin hakları mevzubahis olduğu için çiftlikler hakkında yeni bir madde hazırlanmasını sağlamaktır. Adliye Nazırı Nurettin Paşa, kabul olması halinde -ancak çiftlik sahipleri tarafından yapıp ortakçılara tahsis kılınan hususî maâbedlerin bunlardan ayrı kabul edilmesil hususunun Madde 2'nin sonuna ilave edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Nazır Bey'in teklifi uygun görülmüş ve oylanarak kabul edildiği anlaşılmıştır (MMZC. 6 Ağustos 1325: 559-560).

Kanun lahiyasının bir diğer önemli hususu ise sorunlu kilise veya mektep bulunan bir köy veya kasaba ahalisinden bir kısmının patrikhaneye, diğer bir kısmının ise Eksarhaneye mensup olmaları halinde o kilise veya mektebin esasen hangi taraf için yapılmış ise o tarafa terk edilmesi isteği idi. Buna karşılık diğer taraf için yeni bir kilise veya mektep inşa edilmesi için ise beşinci ve altıncı maddelere uygun olarak hükümetten gerekli yardımın nakit olarak verilmesi (Madde: 3) hususu gündeme gelmiş ve kabul edilmişti.

Bu madde Meclis-i Mebusan oluşturulan encümenin gündemine alınarak, değiştirilmiş ve istenilen düzenleme yapılmıştır. Böylece üzerinde tartışılan konu açıkça ortaya çıkmış olduğundan, hükümet tarafı “müesseslik” üzerinde durmakla beraber encümenin “ekseriyete” bakılmasını teklif ettiği görülmüştür. Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, hükümetin müesseslik fikrinde yeni kiliseler inşa ederek sorunu çözdüğünü, bu sayede kimsenin mağdur edilmeyeceğini ve kendisinin de bu fikri benimsediğini ifade ederken, Manastır Mebusu Mehmet Vasfı Bey, hükümetin bu teklifinin sorunu çözmeyeceğini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“İsmail Beyefendi Refikimizin bir misal ile iddialarının ne mertebede yanlış olduğunu arz edeceğim. Efendim, bir köyde bir kilise var. O köy, bin hanelik bir köydür. Oradakiler umumen, vaktiyle patrikhaneye mensup imişler. Fakat tebdili intisap ettiler. Egzarbhaneye tabi olmuşlar. 999 hanesi tek mil Egzarbhaneye intisap etmiş, bir hane kalmış, hattâ o, hane de değil, o hanenin içinde bir müezzîn kalmış. O müezzîne patrikhane aylık veriyor. Efendim, bu adam o evi muhafaza etmek için, 999 hanenin içinde bir müezzîn efendi. Çünkü oraya hizmet ediyor, maaş alıyor. Diyor ki ben işte Rumum. Ben bu kiliseye mutasarrif olacağım. İsmail Beyefendiye sorarım, o kiliseyi o müezzîne verip te 999 haneyi kilisesiz bırakmak muvafık olur mu? 999 hanede mütemekkin olan o halkın ecdadı o kilisede çalışmış, para vermiş, onlar yapmışlar. Hem Hükümetten gelen maddede ne diyor? „Hangi taraf namına müesses ise”

diyor. Namına müesses ise ne demektir? Demek oluyor ki o adamlar, vaktiyle patrikhanenin delaletiyle bu kiliseleri yaptıkları için ve o kiliseler o nama muharrer olduğu için şimdi hep patrikhaneye vereceğiz, öyle mi? Müessesliğı nazarı itibara almıyor. „Kimin tarafından müesses ise” demiyor. „Kimin namına teessüs olunmuş ise” diyor. Bu kaide-i adalete muvafık mıdır, size sual ederim: Müessis var diyorlar, bakalım var mıdır? Var, yok meselesi envelemirde halledilmeli. Var ise, o maksat tesis ve müesseslere ne dereceye kadar bir hak vermiştir.”

Hükümetin müessislik fikrine karşı çıkanlardan biri de Selanik Mebusu Emanüel Karasu idi. O;

“...bir Hristiyanın mutlaka bir kiliseye bağıllığı vardır. Çünkü babası orada oturmuş, babasının kabristanı orada, kendisi orada doğmuş, büyümüş. Tabii ki bir bağıllık var ve isbat edeceğim ki, kiliselerin iade edilmesi lazım gelen taraf müessise olamaz. Ayrıca kilisenin sahibini tespit etmek kolay şey değildir”

şeklinde görüşünü ortaya koyarak kiliselerin ekseriyet sahiplerine verilmesini savundu.

Onun bu fikrine karşılık Kozmide Pandelaki Efendi hükümetin teklifi olan müesseslik fikrinin meselenin halli için yeterli olacağını iddia etmekteydi (MMZC. 6 Ağustos 1325: 561–568)

Hükümetin müesseslik fikrine karşı olmamakla beraber, bu fikrin mutlaka kanunlara uygun bir şekle dönüştürülmesi hususunda fikirleri olanlar da bulunmaktaydı. Ergiri Mebusu Yanko Mamapulo Efendi, — *...ilgili maddenin Kânûn- î Esâsî abkâmına muhalif olmaması gerektiği, Kânûn-i Esâsî'nin yirmi birinci maddesinde herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkünden emindir.* diyordu. Ona göre;

–Bir kimse bir şeye mutasarrıf olduğunu ikrar ettiğinde elbette bir senet bir temessük ibraz etmek iktiza eder ki hakkını ona isnad edebilsin. Bu hususta senet, fermanı âli”dir. Binaenaleyh fermanı âli her kimin namına verilmiş ise, yani müessisi kim ise, tabii hakkı tasarrıf ona ait olmak icab eder. Hatta o Fermanı Âli”de bir tabir vardır. “Falanın namına verilmiş olan bu şeye ahar kimesne taarruz etmiye” kimsenin müdahaleye hakkı olmaya diyerek birtakım tabirler vardır ki, onlarla sabit oluyor. Bu arzettiğim veçhile temessük kimin namına ise, tabii hâk onundur ve binaenaleyh esasen arayacağımız cihet, müessisidir. Devlet nasıl bu sureti düşünerek bu madde-i kanuniyeyi tanzim etmiş, göndermiş. Bizim encümenimiz bu kaideyi tebdilen ekseriyetle akalliyeti nazarı dikkate alarak bu maddeyi bu suretle tadil etmiş. Hâlbuki bendenize kalırsa, devletin düşündüğü pek doğrudur. Ayrıca Makedonya’da ekseriyet ve akalliyet nazarı dikkate alınabilmek için hüriyeti vicdaniyenin ber-kemal bulunmuş olduğu teslim edilmeli. Hâlbuki oradaki teşekkül etmiş olan ekseriyet ve akalliyet hiçbir vakit hüriyeti vicdaniyenin mükemmel bulunduğu bir zamanda teşekkül etmemiştir. Çeteler, ötekini berikini zorlayarak gâh bir

tarafa gâb diğeri tarafa senkettirirdi. Binaenaleyh bu esas, hiçbir vakit kabul olunamaz. Onun için netice olarak bendeniz diyorum ki, devlet pek âlâ meseleyi bilerek bu madde-i kanuniyeyi vazetmiştir.”

Binaenaleyh maddenin kabulü lazım gelir. (MMZC. 6 Ağustos 1325: 577). Yanko Mamapulao Efendi'nin bu beyanatına karşı Manastır Mebusu Pançedoref Efendi araya girerek, hükümetin fikrine karşı ifade ettiği bu beyanattla;

“... sadır olan Ferman-ı Ali, bir ruhsatnâmedir. Tapu değildir. Kilise köyün ibadeti için yapılmıştır. Tüm Ortodokslar, patrikhaneye bağlı olduğu için ferman da patrikhane adına verilmiştir. Nitekim kırk sene öncesinde eksarhane mevcut değildi. Dolayısıyla kiliseler konusunda müesseslik fikrine değil encümenin fikri olan ekseriyet fikrine taraftar olunulması gerektiği... (MMZC. 6 Ağustos 1325: 578)” hususunda encümenin fikrini savunmuştur.

Bu karşı görüşler üzerine Selanik Mebusu Emanuel Karasu encümenin, hükümet tarafından teklif edilen müesseslik fikrine karşı olanların bu husustaki dirençlerini açıklamak gereği duymuştur. Ona göre kilise kimin tarafından müesses ise o tarafa bırakılsın maddesi hususunda çoğunluk hangi tarafta ise mektep ve kiliselerin o tarafa bırakılmasına dair yapılması istenilen tadilatı gündeme getirerek, şu soruyu sormuştur; *“kiliseyi sırf Bulgarlar inşa ettikleri halde, patrikhane namna yapılmıştır diye patrikhaneye vermek muvafık mıdır?”* (MMZC. 6 Ağustos 1325: 579).” Efendi;

Bu soruya cevap vermek üzere söz hakkı alan Selanik Mebusu Yorgi Honeus;

“Bulgarların Makedonya’da takip etmiş olduğu siyasetin, eski ahval üzerine muvaffak olamayacağını anlamaları üzerine politikalarını değiştirdiklerini ve amaçlarına ulaşabilmek için birtakım çeteler kurduklarını ve bu çeteler vasıtasıyla Bulgar lisanını kendi vatandaşlarının hem dil ve hem de dini meselelerinde öne çıkarmak hususunda mücadaleye giriştiklerini belirterek, Bulgarların, siyasi maksatlarına bu yolla ulaşabileceklerine inandıklarını...” ifade etti.

Yorgi Honeus Efendi, Bulgarların bu tutumlarını Makedonya’da da sürdürdüklerini ve buradaki ahaliyi de bu yolla kendi taraflarına çekmek gayreti içerisinde olduklarını söyleyerek Bulgarların bu tarafgirane davranışının karşısında ise sadece patrikhanenin durabildiğini ortaya koymak suretiyle, ahalinin kendi rızası ile Egzarhaneye tebaiyyet etmeyi istemiş olması halinde Bulgarların böyle bir tazyik ve cebre ihtiyaçlarının olamayacağını, işlemiş oldukları hunharca cinayetlere de gerek kalmayacağını belirtmiştir. Yorgi Honeus Efendi meseleye açıklık getirmek için geçmişten bazı örnekler de vermek suretiyle görüşünü bir dayanağa da bağlamak istemiştir:

“1319/1903 tarihinde görürüz ki vapurlar dinamitle uçuruldu, şimendiferler keza köyler yandı, yüzlerce binlerce abali itikadi aslısından inhiraf ile Bulgar lisanını tekellüm etmeye mecbur oldular

ve bu yüzden binlerce Hristiyan mahvoldu. Dört sene sonra Rumlar baktılar ki mahvoluyorlar hükümeti Osmaniyenin muavenetiyle diyebilirim mukavemet etmeye başladular. Bu defa onlar da çeteler teşkil ettiler. Bu suretle onlar tarafından da cinayât ika edildi. Çünkü siyaset onu icab ettiriyordu. Buna hepimiz teessüf ettik. Lâkin bir derece Bulgarların maksadına sed çekildi ve maksatlarına muvafak olamadular. Avrupa, o dört sene içinde gördü ki itikadı asliyelerinde devam etmek için fedayı can edecek Rum Patrikhanesi'ne merbut Hristiyanlar da var. Buna karşı Avrupa hükümetleri dediler ki Makedonya'da Hristiyan abali yalnız Bulgar kilisesine mensup değildir. Patrikhane bunların itikadı aslisinde berdevam olmasını arzı ediyor (MMZC. 6 Ağustos 1325: 581)."

Yorgi Honeus Efendi'nin bu serzenişini üzerine Üsküp Mebusu Todori Pavlof Efendi de söz alarak başka bir örnek vermek ihtiyacı duymuştur:

Dedağaçta (İnos) Kazasında Hasırlı Köyü vardır. O köyde kırk hane Egzarhaneye ve iki hane yalnız patrikhaneye mensuptur. Bu iki haneye bir kilise verilmiş. Papazı da orada, Bulgarlara, «geliniz Rum olunuz o vakit sizi kiliseye sokarım yoksa salıvermem» diyor ve bir seneden beri orada birçok abali vefat etmiş, duasız defnolunmuş, birçok çocuklar vaftizsiz kalmıştır, hâlâ da böyledir. Oradan muhtelif telgraflar, mektuplar geliyor. Diyolar ki bu hal nedir? Meclisi Mebusan, bu meseleyi halledecek, onlar da buna riayeten bekliyorlar. Edirne Vilâyetinde Ortaköy Kazasında (Puble) Karyesinde seksen hane var, orada bir papaz var; papaz, tutmuş, kiliseyi kapıyor, Rum olunuzda geliniz kiliseye diyor. Canım bu kiliseyi biz yaptık, yok Rum olacaksınız, öyle bırakırım sizi diyor. Bu meselenin faslı için esas bu maddedir efendim. Bu esas ise nedir? Her yerde umumen kabul olunmuş bir ekseriyettir. Her yerde, her Mecliste öyle bir usul caridir ki, ekalliyet ekseriyete tabidir. Hiç kimse buna mâni olamaz (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583)."

Todori Pavlof Efendi ile aynı görüşü paylaşan Selanik Mebusu Velahof Efendi, mesele üzerinde kendi düşüncelerini ortaya koymak istemiştir. Ona göre;

"Mesele pek mübimdir. Rum vatandaşlarımız, Bulgar unsurunu mağdur etmek istiyorlar. Esareti altında tutmak istiyorlar. Biz, Bulgarlara verin demiyoruz. Ekseriyet kimde ise o nazarı dikkate alınsın. Bulgar unsuru, bu meselede bir siyaset takip etmiyor. Gerek Bulgar gerek Rum, hangi unsura mensup olursa olsun, esareti rubaniye altında bulunmasın. Çünkü esaret altında ezilecek olursa, netice fena olur. Bulgarlar, bu meselede bir tarihi siyaset takip etmediklerini, hürriyetin iptidasından bugüne kadar defaatle ispat etmişlerdir. Eğer Bulgarların öyle bir meslek takip ettikleri doğru olsa idi Arnavutlar, Ulablar da kendi lisanlarında ibadet etmek istiyorlar. Onların da bir siyaset takip etmesi lâzım gelirdi. Öyle değil. Bu, bir Ortodoks Patrikhanesidir. Rumluğu takip etmemelidir. Ekseriyet esas kabul edilmeyecek olursa, vatan için iyi değildir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583-586)." şeklinde

görüşünü belirterek ekseriyet fikrinin kabul edilmesini istiyor.

Patrikhaneye bağı Rum mebuslar hükümetin teklif ettiğı “müessislik” fikrini savunurken, Eksarhane taraftarı olanlar ise “ekseriyet” fikri üzerinde direnmekteydiler. Ancak hükümetin ve Rumların direnişine rağmen, encümen taraftarı olanların çoğunluğu ele geçirmeleri sebebiyle, meclis-i mebusanda yapılan oylama sonucunda encümenin teklifi olan “ekseriyet fikri oy çokluğu ile kabul olundu.

Ahalisi kısmen patrikhaneye ve kısmen Eksarhaneye bağı olan çiftlik, karye veya kasabalarda bulunan kilise ve mektepler hakkında da bazı kararlar alınmıştır. Buna göre bunların hangi kilise ve mektebe intisap eder ise oraya dâhil edilmelerine karar verilmişti. Ancak ikinci bir kilise veya mektep olması halinde o zaman bu ikinci kilise veya mektebin bunlara verileceğine hükmolunmuştur. Bununla beraber kilise veya mektep kendi adına inşa edilmiş olan üçüncü bir taraf olması halinde bunların başka bir ırktan olmaları durumunda hangi tarafı tercih ederler ise o tarafa ait kiliseye mensup olmaları (Madde: 4) hususuna karar verilmişti (MMZC. 23 Şubat 1325: 626).

Ancak maddenin bu şekilde kabulü konusunda mebuslar arasında kafası karışanlar olduğu anlaşılmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Yorgo Boşo Efendi; Bir köyde gerek patrikhaneye gerek eksarhaneye mensup ahali var ise, mensûbünün bir kısmına bir kilise verilecek, diğerk kısmına da diğerk bir kilise verilecek. Bu kiliseleri birisinden alıp öbürüne vermek hangi esasa dayandırılacaktır? Bu konuda, Bulgarların ve Rumların ayrı ayrı siyaseti olduğunu belirten Yorgo Boşo, böyle olmaması gerektiğini Osmanlı Devleti’nin tek bir siyasetinin olması gerektiğini vurguluyordu. Yorgo Boşo sözlerinin devamında Osmanlı Devleti’nin bu konuda Sultan II. Abdülhamid döneminde bir siyasetinin olduğunu, bu siyaset devam etse idi buradaki sorunun zaten görmezden gelineceğini söylüyordu. Mevcut hükümet sorunu görmezden gelse idi o zaman hükümet-i meşruta olmazdı. (MMZC. 23 Şubat 1325: 626-627). Yorgo Boşo bu hususta başka bir konuya daha temas etmiştir. Buna göre;

“Bir kilise, yapılmazdan evvel kilise sayılmaz. Adı bir binadır, nasıl bir ev âdeta bir samanhanedir. Hiç farkı yok. Ne vakit kilise olur? Ne vakit mezhepçe takdis edilirse, o kiliseyi takdis eden kimse ona mutasarrıf oluyor. Fermanı âli, yalnız kilisenin inşasına müsaade eder. Fakat Fermanı Âli’de de yazılıyor ki, inşa edilecek kilise, falan mezhebin içtimai için yapılıyor. O kilise yapıldıktan sonra, arz ettiğim veçhile, o mezhebin reisi rubanisi onu takdis ediyor, milletine diyor ki, benim takdis ettiğim veçhile burayı istimal edeceksiniz, burada okuyacaksınız, icrayı âyin edeceksiniz, ölülerinizi

gömdüreceksiniz. Şimdi benim babamın kemikleri bulunduğu bir kiliseyi ben size nasıl terk ederim? O kemikleri size mi bırakacağım, rica ederim, o kemikleri ben nereye bırakacağım? Diyacaksınız ki, o kilise içinde hem Rum kemikleri hem de Bulgar kemikleri var. O kemikleri ayıralım mı? Herkes öldüğü vakitte bir sıfatı rûhânîyye ile bir mezhep ile ölüyor. Ne sıfat ile ölmüş ise o sıfat ile gömülüyor. Kemikleri de o sıfatla kalmıştır. Bugün Bulgar Eksarhanesine tâbi olan evtâdinin babası ölmüş ise oraya, Rum Patrikhanesine mensup olarak ölmüş ise o mensubiyet âhirete de kalıyor. Demek oluyor ki, o kemikler orada hâlâ patrikhaneye mensuptur, mezhep itibariyle Egzarhhaneye mensup olamaz. Bizim bu meseleyi burada bal için selâhiyetimiz olduğunu göremiyorum. Zira bilirsiniz ki, burada pek büyük mezhep farkı yoktur. Bunlar kırk, kırkbeş sene evvel ayrılmış yine Ortodoks abalisidir. Hakikaten pek de ince, ince bakılırsa meselâ Rum kilisesine bir de Bulgar kilisesine bir gramofon veyahut bizim zâbit kâtiplerimizin en seriülkalem birisini oraya koyacak olursak ve okunan icrayı ayini zâpdettirirsek, göreceğiz ki, pek büyük fark yoktur. Belki de hiç yok. Fakat gel de papazlara sor, ne cevap verirler. Onlar bizim dediğimiz gibi demiyorlar, pek büyük fark var diyorlar. Ne için bizden ayrıldılar. Ama iyi ettiler, fena ettiler, bunu sormaya bile hakkımız yoktur. Rum papazları bugün Ortodoks oldukları halde, yine Ortodoks olan Ulah, Sırp, Bulgar, Karadağlı papazlarıyla beraber icrayı ayin edemiyorlar. Hâlbuki Rum papazları gerek Rus gerek Ulah papazları ile beraber icrayı ayin ederek Ortodokslukta kalmışlar. Kendilerini öyle tanıyorlar. Egzarhhaneye tabi olan Bulgar, Papazlarımız Ortadoksluktan ayrılmış telakki ediyorlar. Mezhepçe böyle telakkileri vardır. Şimdi bunu balletmeye iktidarımız, selâhiyetimiz var mıdır? Kat'riyen yok. Demek, Mezhepçede bu işi burada biz halledemiyoruz, Hukukça, dediğim gibi, başka bir hatâya düşüyoruz. Siyaset yok da ne var? Falan milletin kilisesini alayım, filan millete vereyim; ne için Hükümet böyle bir nizam yapmak için hissettiği, gördüğü bir lüzum varsa o da böyle Rum, Bulgar abali beyninde bir münâferet ve münakaşatın refi meselesi olabilir. Eğer bu maksadı bu kânun istihsal ediyorsa, bendeniz hiç itiraz etmem. Fakat anlıyorum ve size de böyle temin ederim ki, bu kanun, her ne surette olursa olsun çıkacak olsa, gerek Rumların ve gerek Bulgarların olsun, her ikisinin dâvasını, her ikisinin itirazatını mucip olacaktır. Büsbütün Rumların lehine olsa yine onlar kabul etmeyecek, büsbütün Bulgarların lehine olsa, yine onlar memnun olmayacaklardır (MMZC. 23 Şubat 1325: 627-628).”

Konuyla ilgili konuşmasına devam eden Yorgo Boşo,

“Rum mebusu olarak söylemiyorum, Osmanlı mebusu olarak söylüyorum. Hükümet-i meşrutîyemizden bekelediğimiz bir şey varsa, anasır beynindeki münâferâtı, münakaşatı ortadan kaldırmasıdır. Bana göre, şimdi bu kanun yapılırsa, Rum ve Bulgarların akıllarına bir şey gelecek ki, bizî devri sabıkta münakaşata sevkeden bir hükümet vardır. Bundan böyle de bizî münakaşata sevk edecek olan bir hükümet mevcuttur. Hükümetin vazîfesi, birisinin hakkını alıp diğerine vermek değildir. Mutlaka hak dairesinde bir kanun yapmaktır. Böyle bir kanun yapılmasına lüzum yoksa kavânîni

mevcude ile bu hakkın icrasına çalışmaktır. Madde be madde tezekküründen bendeniz hiçbir faide görmüyorum. Eğer dördüncü maddenin lağvını yabut tasrib ve tadilini teklif edecek olursak, hiçbir şey bäsül olmayacaktır. İstediginiz gibi dördüncü maddeyi yapınız. İsterseniz bu maddeyi tebdil ediniz. Yine kanun hey'eti asliyyesi üzerine kaldıktan sonra hiçbir faydası olmayacaktır. Daima bu mesele münaazâinfih kalacaktır (MMZC. 23 Şubat 1325: 628).”

şeklindeki görüşüne ilaveten bu maddenin (madde 4) kaldırılmasını teklif etmiştir.

Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi ise hükümetin taraftarı olan ve —müessis olma bususuna destek verenleri kastederek, isteyene istediği kilisenin verilmesini, kalan kiliselerin ise diğer abalıye verilmesi taraftarı olduğunu (MMZC. 23 Şubat 1325: 629), söylemesi üzerine Selanik Mebusu Hristo Dalçef de söz konusu dördüncü maddenin değişiklik yapılmak üzere encümene havale edilmesini teklif etti (MMZC. 23 Şubat 1325: 630).

Bu maddenin değiştirilmesine dair hususların gündeme gelmesinin Bulgar mebusların Rum asimilasyonuna duydukları tepkiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus İzmir Mebusu Pavli Karalodi Efendi tarafından da bir başka vesile ile gündeme getirilmiş olup, Pavli Karalodi Efendi bir gün önce konuşma yapan mebuslardan Varteks Efendi'nin konuşmasına atıfta bulunarak, Rumların kilise ve mektepleri kullanarak Bulgarları Rumlaştırma çalışması yaptıkları doğru değildir. Karalodi Efendi, Bulgarlar ile Rumlar arasındaki sorunu şöyle açıklıyordu:

“Rumeli'nin birkaç yerinde bir cemaat vardır ki Bulgarca söylerler. Anadilleri Bulgarcadır. Fakat bunlar kendilerini Rum diye ilân ediyorlar. Burada Varteks Efendi Bulgarlarla Rumlar arasında bir münaazaa olduğunu söylüyor. Fakat Bulgarların kim olduğunu bilmiyorlar. Hâlbuki Bulgar dediği, Rumuz! diye bağırınlar ve kendilerini Rumluk için feda edenlerdir. Biz, onlara Rum olun demiyoruz. Diyeceksiniz ki lisanı Bulgarmış, benim anadilim Türk'tür. Fakat kimse bize demedi ki siz Türk'sünüüz ve kiliselerinizde, mekteplerinizde yalnız Türk lisanı istimal edeceksiniz, Onlara Türk mü diyeceğiz, yoksa Rum mu? Ermeniler de var ki, yalnız Kürt lisanı konuşurlar. Onlara da Kürt mü, yoksa Ermeni mi diyeceğiz? Lisan değildir, bir milletin alâmeti vicdandır. Bulgarlar, mezhebi âlet ederek o Bulgar lisanını konuşanları Bulgar etmeğe ve bu suretle Makedonya'da bir sülûsan peyda eylemeyi veyahut Makedonya'da Bulgarlaşmış diyerek muhtariyet talep etmeyi istiyorlar. Asıl Asıl, esas budur. Rum"um diye çağrınları zor ile Bulgar etmek için bu Bulgarlara ayırınız diyorlar. Lisanımız Bulgar iken siz geldiniz bizçi Rum ediyorsunuz, Rum lisanı istimal ediyorsunuz diyorlar ve kilise meselesi diyorlar. Kilise meselesi değil, bütün bu, Bulgar meselesi Osmanlı nokta-i nazrından nedir? Bulgarların taarruzudur. Bu mesele dili sene evvelsi meydana geldiğinde müteveffa Âlî Paşa ve Fuat Paşa bunun ne olduğunu anladılar. Onun için buna karşı durdular. Bu Bulgarları himayeten hükümetlerin tavassutunu kabul etmediler. Yalnız o

vakit Mahmut Nedimof geldi, bu fermanı itâ etti. Ondan sonra ne oldu? Her ne kadar devletimizin adaletperver olduğuna ve her muamelesinde adaleti icra etmek maksadıyla yaptığına asla şüphe etmem ise de ancak bu sırada bunu da inkâr etmiyelim ki, bu, bir mesele-i siyasî-yedir. Bu, idar-i maslahat değildir. Her ne kadar devlet, bunlara müsaade gösterdi ise de ve ne kadar adalet gösterdi ise ne kadar adalet yoluna gitti, o kadar bunlar devlete karşı yaptıkları muamelâtta devlete bu kadar zarar gösterdiler. Bütün bu Bulgar meselesi, şimdiye kadar kilisede başladı ve şimdi de kilisededir.” Aslında bu mesele dini bir mesele olmayıp siyasî bir mesele olduğu berkeşçe aşikârdır (MMZC. 24 Şubat 1325: 13).

Karoladi Efendi'nin bu sözlerine mebuslar arasından itirazlar yükseldi. Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasının hemen akabinde Rum Patrikhanesi, 1872'de Umumi ve Ruhani Meclisi toplayarak -Bulgarları “şizmati” ilan ederek Eksarhane ve Bulgar Metropolitlerini tanımadıklarını bildirdiler. Bu nedenle mesele Bulgarlar için dini bir meseledir. (MMZC. 24 Şubat 1325: 16). Bu kargaşaya bir son vermek isteyen Selanik Mebusu Rahmi Bey ise kilise meselesinin para ile halledilecek bir sorun olmadığını, eğer öyle olsa idi Bulgarlar ve Rumların bu sorunu çok daha evvelden çözebileceklerini dile getirmiştir (MMZC. 24 Şubat 1325: 17).

Bütün bu itirazlar sebebiyle Meclis-i Mebusan'da, dördüncü madde üzerinde bir uzlaşma sağlanamadı ve değişiklik yapılmak üzere maddenin encümenine havale edilmesine karar verildi (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Encümen toplantısı sırasında madde üzerinde söz alan Malatya Mebusu Tevfik Bey şu teklifi getirdi;

“Kiliseye dair edilen münakaşat hikmeti kanuniyeyle mugayir olduğundan her bir müesses kimin namına inşa edilmiş ise ona ait olmak lâzım. Müessis muayyen olmadığı halde vazihyet olanların yedinde terk olunmak icab edeceğinden bu veçhile muamele olunması.”

Tevfik Bey'in teklifi mecliste kabul görmedi. Kanun konusunda yeni bir teklifte Üsküp mebusu Aleksandır Pavliç'den geldi. Yapılan teklifte;

“Rumeli'de münaẓaün fih kilise ve mekteplere dâir olan işbu kanun lâyihası yalnız Rum ve Bulgar unsurunun münaẓaatını hallediyor. Hâlbuki Sırplar ve Rumlar arasında olan kilise ve mektep münaẓalarını mâa teessüf kaale almamış binaenaleyh lâyiha-yı mezkûrenin asıl maksadı asayışı tamamıyla temin etmeyeceği derkâr bulunduğu için işbu kanunun Sırp ve Rum münaẓaünfih olan kilise ve mekteplerine şümulü olmasını.”

rica ediyordu (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Bu yeni teklif sekizinci madde de yer aldığı için teklifin orada görüşülmesine karar verilmişti. Beşinci maddede yapılacak nakdi yardımların kilise ve mekteplerin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olması hususuna hükümetin dikkat etmesi gerektiği

üzerinde durulmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Bu madde üzerine söz alan Selanik Mebusu Yorgo Honeus Efendi, bu madde ile hükümet tarafından yapılacağı belirtilen kilise ve mekteplerin taraflar arasında bölünmeden yapılması gerektiğini ve bu durumun maddeye ilave edilmesini teklif etti. Yorgo Honeus Efendi bu teklifin nedenini;

“Eğer bir köyde münazaunfih kiliseyi bir tarafın elinden alarak öbür tarafa teslim edecek olursak, diğer tarafı kilisesiz bırakacak olursak o vakit münazaayı teşdit etmiş oluruz. Mademki o köyde iki kilisenin vücudu elzemdir, münazaayı halletmezden evvel hükümet tarafından kilise inşa edilip de her ikisine birden el konulacak olurlarsa, o zaman münazaanın bir derece refine hizmet etmiş oluruz. Bu cihete hükümetin nazarı dikkatini celbediyorum. Bunu bu maddede tasrih etmemiz lâzım gelir.”

şeklinde açıklamıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Honeus Efendi'nin teklifi üzerine Kengiri Mebusu Mehmet Tefvik Efendi, bunun için kaç tane münazaa-un fih kilise olduğunu bilmek gerektiğini söyledi. Yorgo Honeus Efendi, Mehmet Tefvik Efendi'nin fikrine katılarak, öncelikle münazaa-un fih kilise kavramının açıklanması gerektiğini söyledi. Kozmidi Efendi'ye göre, bu kilise ve mektepler meselesinde çok devletin bütçesini ilgilendiren bir konudur. Kozmidi Efendi, hükümeti eleştirerek, hükümetin Anasır-ı Osmaniyeye ibadethane yapma mecburiyetin bulunmadığını ifade ederek, hükümetin görevinin herkesin hakkını vermek adaleti sağlamak olduğunu belirtiyor. Edirne Mebusu Rıza Tefvik, Kozmidi Efendi'nin düşüncesine katılarak kiliseler meselenin maliye meselesi olmadığını bir serbesti-i mezahib meselesi olduğunu belirtiyor. Tüm bu tartışma ve görüşmeler sonunda beşinci madde oylanarak aynen kabul edildi. Beşinci maddenin kabul edilmesinden sonra altıncı maddenin görüşülmesine geçildi. Bu madde mevcut kilise ve mekteplere hükümet tarafından yapılacak olan nakdi yardımların, kanunun neşrine kadar olan dönemi kapsayacak olup, bu tarihten sonra yapılacak olan kilise ve mekteplerin tamamen cemaate ait olacağını göstermekteydi. Bu hususta alınacak karar altıncı maddede de yer almış olup, yardımın bir defaya mahsus ve ortaya çıkacak olan problemlerin halline yönelik olacağı anlaşılmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125-132).

Altıncı madde ile hükümet kanunun yayınlanma tarihine kadar ki ihtilafları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu madde ile ilgili, Konstantin Şurla Efendi, hükümetin taraflara kiliseleri fermanla teslim etmemesi halinde sorunun çözülemeyeceğini belirterek, bu konuda gerekli tedbirlerin alınması hususunda hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 133).

Mecliste kanun hakkında vekiller arasında uyum olmadığı için, kanunun çıkması ve

uygulanmaya başlanılmasından sonra ortaya çıkacak olan problemler de mecliste tartışmaya açıldı. Bu hususta cemaatler arasında karşılıklı olarak mensubiyet meselelerinin gündeme gelmesi halinde, kilise ve mekteplerin ait oldukları cemaatlerden alınması gibi bir durumun ortaya çıkmayacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı. Bu sebeple fertlerin buldukları cemaatten başka bir cemaate geçişlerin olması durumunda, bu kişilere yeni bir kilise veya mektep devlet tarafından yapılmayacak, bunların ihtiyaç halinde kendi masraflarını karşılamaları gerekeceği (Madde: 7) konusunda karara varılmıştır. Bu konuda Hristo Dalçef Efendi, maddenin içinde bulunulan meşrutî yönetime aykırı olduğunu beyan ederek, konunun birinci, ikinci ve üçüncü maddelerle tezat olduğunu ifade ettiği görülmüştür (MMZC. 1 Mart 1326: 133-135).

Hristo Dalçef Efendi'nin itirazı üzerine madde üzerinde mebuslar tarafından genel bir değerlendirme yapılarak bazı hususlarına yönelik değişiklik teklif edilmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 141). Madde üzerinde yapılabilecek değişikliğe dair, Konya Mebusu Vehbi Efendi, yedinci maddenin yeniden ele alınmasını teklif ederek, maddenin sonunda *"Hükümetin izniyle yeniden müessesatı mümasile"* denmesini teklif etti. Ardından bu madde ile ilgili diğer bir Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi de maddenin son fıkrasının, *"müessesatı mümasile ihdasını usûlî dairesinde talep edebileceklerdir"* şeklinde bir değişikliğe gidilmesinin konunun tam olarak anlaşılmasını sağlayacağını beyan etmişti.

Bu tekliflere ekleme yapan Kosova Mebusu Pavlof, maddedeki,

"... Binaenâleyh ahaliden gerek kısmen ve gerek umumen tabvili mensûbiyyet edenler kendi masrafiyle yeniden müessesatı mümasile ihdasında muhtar olacaklardır" cümlesi yerine "ancak tabvili mensûbiyyet edenler bir karyenin tek mil ahali ise, kilise kapanmayacak, ahaliye terk edilecektir."

cümlesinin ilave edilmesiyle meselenin halledilebileceğini belirtmiştir. Madde üzerinde Meclis-i Umumi'de yapılan oylama sonucunda tekliflerinin hiçbirini kabul olunmayarak yedinci madde aynen kabul olunmuştur.

Yedinci maddenin bu şekilde sonlandırılmasından sonra, sekizinci madde üzerinde gerekli mütaalanın yapılması konusunda mecliste başlayan müzakereler Bulgarlar ile Rumlar arasındaki ihtilaf üzerinde cereyan etmişti. Maddeye göre, patrikhane veya eksarhaneye mensup olan bir mahaldeki cemaatin kilise ve mekteplerde okutulmakta olan lisan dışında bir başka lisanla ayin ve tedris yapılması talep olduğunda, bu hususun patrikhane veya eksarhaneye havale edilmemesinin yanlış olacağı, böyle bir durumun hâsıl olması halinde ise mevcut kilise ve

mekteplerde hak iddia edilmesi doğru olmayıp, bunların kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasına hakları olacağı, ancak devletin bunlara yeni bir nakdî yardımda bulunmasının söz konusu olamayacağı (Madde: 8) beyan edilmekteydi (MMZC. 1 Mart 1326: 141).

Hükümet kanadından Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, madde ile ilgili görüşünü;

“Kanunun bu maddesinde deniyor ki, esasen ibtilâf, Bulgarlarla Rumlar beyninde vâki oluyor. Fakat bu ibtilâflardan başka Arnavut Hristiyanlar, kezalik Sırlar ve Ulablar vardır ki, kendi lisanlarıyla icrayı âyin etmek istiyorlar ve bu itibarla kendilerini Bulgarların mevkiilerine iblağ ve ifrağ etmek istiyorlar. Bu madde kanuniyye, vuku bulacak itiraz üzerine Hükümet tarafından icra olunacak muamelenin mahiyetini tayin ediyor. Patrikhaneye olan merbûtiyetlerine kat’iyyen halel gelmemek kaydıyla mukayyettir. Şimdi Rum Patrikhanesi, Sırlara bazı müsaadati mahsusada bulunmuştur. Ezcümle Üsküp’te, Prizren’de Sırp metropolitleri mevcuttur. Bunlar diyorlar ki nasıl onlara müsaade etmişlerse bize de etsinler. Pekâlâ, isterse ederler, istemezlerse etmezler. Rum Patrikhanesi”nin Sırlara karşı gösterdikleri müsaadeyi Ulablara da göstereceksiniz yabut Hristiyan Arnavutlara da göstereceksiniz diye Hükümetin sureti cebriyyede müdahale etmeye mecburiyeti yoktur. Eğer böyle bir harekette bulunacak olursa, hilafı vazife hareket etmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Hükümet bu madde kanuniyye ile demek istiyor ki, mademki Bulgarlarla bir vakitler vâki olan haller gibi bir hâl karşısında değilsiniz ve her halde Rum Patrikhanesi”ne merbûtiyetiniz hiçbir suretle beledâr olmamıştır. Şu hâlde, güdersiniz, Rum Patrikhanesi”nde ibadet edersiniz. Yok, biz kendi lisanımızla icrayı âyin edeceğimiz dersiniz, Hükümet, elbette sizi müdafaa ve muhafaza mecburdur, size berat verir. Müsaade verir. Kilise yaparsınız, papaz da getirirsiniz. Eğer Rum Patrikhanesi sizin getireceğinizi papazı aforoz ederse, ona da biz karışmayız. Çünkü aforoz etmek hakkı mevcut olan imtiyazat ile patrikhaneye verilmiştir. Bu Hükümet, hiçbir vakit ferâmîni şerfeye muhalif harakette bulunamaz. Binaenaleyh bu aforoz meselesine biz karışmayız. Bu, sırf bir mesele mezhebiyyedir. Bu madde kanuniyyenin hükmü, eğer bunlar kilise yaparlarsa, mevcut olan kiliselerde hakkı iştirak iddiasında bulunamazlar. Fakat yapmak istedikleri zaman, Bulgarlara karşı yaptığımız gibi, bunlara muaveneti nakdiyyede bulunamayız. Bunlar, Bulgarlar gibi, başka merkezî rûhâniyete tâbi değildirlen” (MMZC. 1 Mart 1326: 141)

şeklinde ortaya koyarak, konunun hangi merkezde olduğuna açıklık getirmek istemiştir.

Necmettin Molla Bey’in görüşüne bir ilave yapmak gereği hisseden Manastır Mebusu Trayan Efendi söz konusu madde ile birinci madde arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekmek suretiyle konuya şöyle bir açıklık getirmiş olduğu görülmektedir. Birinci maddede Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi mensûbîni beyninde tahaddüs eden kilise münâzaâtı işbu kanuna tevfikân hallolunacaktır diyor. Bu sekizinci maddede ise, patrikhanede, eksarhanede

mensubiyeti baki kalmak şartıyla yine bir aile efradı arasındaki münâzaâtın halledileceğine dair sarahat vardır. Binaenaleyh bu kanunun birinci maddesiyle sekizinci maddesi arasındaki fark, bundan ibaret görülüyor. Yani riyaseti rûhâniyyeler muhtelif iken, bu ihtilâftan dolayı zuhur eden münâzaâtın, bu birinci maddeye göre halledileceği musarrah iken, yine sekizinci maddede, riyaseti ruhaniyye bir iken, o yine baki iken, bu madde kanuniyye ile halledileceği söyleniyor (MMZC. 1 Mart 1326: 144).

Madde üzerinde yapılan müzakereler sonunda üç görüş ortaya çıktı, birincisi hükümetin teklifinin kabulü, ikincisi encümenin tadil ettiği maddenin kabulü, üçüncüsü ise maddenin atlanması şeklindeydi. Ancak görüşme sonunda bu üç tekliften birincisi olan hükümetin madde teklifi tekrar okunarak kabul olundu.

Kanunun üçüncü ve dördüncü maddeleri her iki cemaat arasında genel olarak nöbetleşe kullanılan kilise ve mekteplerin kullanış hususlarına açıklık getirmekteydi. Yukarıdaki maddenin ilanından itibaren bu nöbetleşe işinin kaldırılmasına karar verilerek (Madde: 9) maddenin aynen kabul edildiği görülmektedir.

Bu maddenin kabulü üzerine, kilise ve mekteplere ait gelirlerin ne olacağı hususundaki belirsizliğin ortadan kaldırılmasına dair davaların hâkimler vasıtasıyla sonuçlandırılmasına karar verilmişti.

Bu hususta Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, kilise ve mektepler kime ait ise gelirlerin de onlara ait olduğu yönünde yapılacak uygulamaların (Madde: 10) devlete yeni sorunlar çıkaracağını belirterek, gerçekte bu maddenin kilise ve mektepler kanununa da muhalif bir durum oluşturduğunu ifade etmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 150-151).

Görüşmeler sırasında hükümetin yapacağı nakdi yardımların yeniden inşa olunacak kiliseler için yeni bir ferman çıkarılmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu hususta *Meclis-i İdare-i Vilayet*'in alacağı bir karar ile hazırlanacak ruhsatlarla kilise veya mekteplerin inşaatına başlanılabileceği, inşa faaliyetinin yapılacağı arazinin türüne göre tayin ve tahsis edilecek olan mukataa bedeli, öşür gibi vergilerin ilgili daireden verilmek üzere vilayet tarafından inşaata ruhsat verecek olan nezarete gönderilmesi yeterli görüleceği belirtilmiştir (Madde: 11). Bu husus mecliste yeniden ele alınarak aynen kabul edilmiş görülmektedir (MMZC. 1 Mart 1326: 152).

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında tartışma konusu olan kilise ve mektepler hakkında hazırlanmakta olan kanun layihası üzerinde yapılan birinci tur görüşmeler böylece

bitirilmiş oldu. İkinci tur görüşmeler ise 25 Haziran 1910'da başladı.

Mecliste yapılan ikinci tur görüşmelerinde ilk söz alan kişi Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey oldu. Kanunun birinci maddesinde geçen "*mensubiyetlerini beyan edenler*" tabirinin "*mensup olanlar*" şeklinde değiştirilmesini hükümet adına teklif ederek, yeni bir bahis açmış oldu. Ancak bu maddeler üzerinde birinci fasılda yeterince tartışılmış olması ve maddelerin hangi maksada binaen kanuna alındığının tam olarak ortaya çıkmış olması sebebiyle madde üzerinde sadece hükümetin teklifi okundu ve aynen kabul olunarak ikinci maddeye geçildi. Söz konusu madde üzerinde de yeterince konuşulmuş ve taraflar ikna edilmiş olduğundan ikinci madde itiraz edilmeden kabul edildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 556 - 559).

Tartışmalar esnasında üçüncü madde üzerinde söz alan İzmir Mebusu Aristidi Efendi, bu maddeyle kilise ve mekteplerin ekseriyete verilmesini, diğer tarafın mallarına el konulması şeklinde, yani bir nevi müsadere olarak, nitelendiriyor olması ve müsadere için de Kânûn-ı Esâsî ile kaldırıldığını ifade ederek, maddenin bu şekilde kabul edilmemesi hususunda ısrar ettiği görülmektedir.

Buna karşılık Aristidi Efendi ise daha önce birinci tur görüşmelerde kanunun yeterince irdelendiğini, ancak o zaman kabul edilmemiş olan hükümetin görüşünün şimdi ne derece haklı olduğu hususunun bir kez daha kanıtlandığını ileri sürerek, hükümetin teklifinin kabulünün daha doğru olacağını ve kendi görüşünün de bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen maddenin değiştirilmesi hakkında ileri sürülen görüşler olmakla beraber, bu husus 25 evet oyuna karşı 85 oy ile reddolunarak, madde üzerinde bir değişikliğe gidilmeden, aynen kabulüne karar verildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 560 - 562).

Meclis-i Mebusan'ın 26 Haziran 1910 tarihli oturumunda Kilise ve Mektepler Kanununun kalan maddeleri görüşüldü. 4., 5., 6. maddeler görüş belirtilmeden kabul edildi. 7. madde üzerine Hristo Dalçef Efendi, kanunun birinci tur görüşmelerinde 1. madde ile 7. madde arasında bir tenakuz bulunduğu yönünde daha önce ifade ettiği sözlerini tekrar etti. Buna rağmen madde oy çokluğu ile kabul edildi. 8., 9., 10. ve 11. maddeler de oylamaya sunularak kabul edilince, maddeler üzerinde görüşmeler sona erdi. Bütün maddelerin meclis ve encümen tarafından tetkik edilmesinden sonra, kanunun kabul edildiği ilan edildi (MMZC. 13 Haziran 1326: 576 - 577).

5. Kilise ve Mektepler Kanunu'nun Kabulü

Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler kanuna yansırken Rum patrikhanesiyle Bulgar

Erksarhlığı'nın cemaatının ayrıştırılmak suretiyle kilise ve mekteplerle ilgili problemlerin aşılması üzerinde durulmuştur. Bu itibarla 11 madde olarak onaylanan kanunun esasları şu şekilde belirlenmişti;

1- Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne mensup olan ahali arasında vukuâ gelen kilise ve mektepler sorunu bu kanuna uygun olarak çözüme kavuşturulacaktır.

2- Bir çiftlik veya karyede bulunan kilise ve mektepleri umumiyetle hangi taraf kullanıyorsa o tarafa teslim edilecekti. Diğerlerine yeni kilise yapıcaktı. Çiftliklerdeki kilise ve mektepler bu madde dışında tutulmuştu.

3- Karye, çiftlik veya kasabada ahalinin bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup ahali bulunuyorsa mevcut kilise ve mektep müesses olan tarafa verilecekti. Ancak müesses olan taraf mahallin nüfusunun üçte birinden az ise kilise ve mektepler çoğunluğa verilecekti. Diğer taraf için ise hükümet tarafından yeni kilise ve mektepler yapılacaktır.

4- Nüfusunun bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup olan mahallerde anlaşmazlığa sebep olan kilise ve mektepler bir taraf adına müesses ise, ilk tercih hakkı müesses olan tarafa ait olacaktır. Ancak müesses olan taraf mahallin nüfusunun üçte birinden az ise tercih hakkı çoğunluğa verilecekti.

5- Yeni kilise ve mektep inşa edilmesi halinde ihtiyaç duyulan nakdin, öncekiler emsal olarak alınmak suretiyle hükümet tarafından takdir edilmesi ve inşaat sürecinin doğrudan devlet denetiminde olmasına karar verilmiştir.

6- Yapılacak olan nakdi yardımlar, bu kanun çıkmadan önce iki unsur arasında tartışmalı kilise ve mektepler ile sınırlıdır.

7- Kanunun çıkmasından sonra cemaatler arasında mensubiyet değişiminin ortaya çıkması halinde kilise ve mekteplerin hangi cemaat elinde ise o cemaatte kalmasına devam edilecekti, mezhep değiştiren cemaat inşa edilecek kilise ve mekteplerin masraflarını kendisi karşılayacaktır.

8- 3. ve 4. maddeler cemaat arasında tartışmaya neden olan kiliseler meselesini çözüme kavuşturduğundan, kanunun ilanından sonra münavale usulü kaldırılacaktır.

9- Kilise ve mekteplere ait gelirlerle ilgili meseleler Nizamiye Mahkemelerinde sonuca bağlanacaktır.

10- İşbu kanuna tevfiken hükümetçe vuku bulacak muavenet-i nakdiye ile yeniden

inşa olunacak Kiliseler için ferman-ı âli ısdarına intizar olunup meclis-i idare-i vilayetin kararına binaen vilayet makamından i'ta olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedel öşr muamelatı devair-i iadesince ika ve ikmal edilmek üzere evrakı canip vilayetten nezaret şahanesine irsal kılınacaktır.

11- Bütün bu maddelerin uygulanmasında tek yetki ve mercii olarak Dahiliye Nezareti ile Adliye ve Mezahip Nezareti kabul edilmiştir (Tanin, 7 Temmuz 1910: 2).

Rumeli'de kâin münâzaun-fih kilise ve mektepler hakkında kanun olarak kabul edilen kilise ve mektepler kanunu meclis başkanlığının 13 Haziran 1326/ 26 Haziran 1910 tarih ve 118 sayılı tezkeresiyle Ayan meclisine gönderilmiş, meclisin yaptığı değişiklikler aynen kabul edilerek, 20 Haziran 1326/ 3 Temmuz 1910'da Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam İbrahim Hakkı, Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Takvim-i Vekayi'nin 575 sayılı nüshasında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Atalay, 2001: 54).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin millet sistemi kapsamında gayrimüslim tebaaya sunmuş olduğu haklar, gayrimüslim tebaanın benliklerini uzun yıllar koruyabilmelerine imkân tanımıştı. Bu sistem içinde Osmanlı Devleti, hiçbir unsurun diline, dinine, eğitim şekline müdahale etmemişti. Aksine sistem içinde üstün olan gayrimüslim unsurun/Rumların tabiiyeti içindeki kendinden olan diğer unsurlara karşı uyguladığı asimilasyon hareketini engelleme görevini otorite olarak Osmanlı Devleti üstlenmişti. Avrupalı devletler kapitülasyonları sadece kendi ticari ve iktisadi çıkarları için değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri elde etmek ve bu yolla imparatorluğun işlerine müdahale etme aracı olarak da kullanmışlardır. Daha sonra Avrupa da patlak veren Fransız İhtilali, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahalesinin kapılarını ardına kadar açtı. Bu durumun Osmanlı devlet adamlarını sürüklediği endişe, Tanzimat ve Islahat refomları ile çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar ile devlete bağlılıklarını sağlama yoluna gidilmiş ise de artık işin rengi değişmişti. Balkan ulusları Milli Kimliklerini kazanma mücadelesi içine girmişlerdi. Bu mücadele sadece Osmanlı Devleti'ne karşı olmuyordu. Artık Balkan ulusları Millet Sisteminin dışına çıkmak istiyordu. Balkanlarda bulunan her ulus devlet tarafından muhatap kabuledilmek istiyordu. Özellikle Rusya'nın koruyuculuğu ile bu uluslar ile teker teker anlaşma yolları aranmıştır. Bu bağlamda millî nizamnâmelerin oluşturulması Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Balkanlarda kurmuş olduğu sistemin de

sorgulanmasına sebep olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında Ortodoks Patrikliğini, Mora, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu'da bulunan Ortodoksların tek yöneticisi haline dönüştürecek adımlar atılmış olması, Ortodoks Rum Patrikliği tarafından devlet içinde devlet olma yolunda uzun, yorucu ama bir o kadar da sonuç almaya muktedir bir çalışmanın başlatılmasını sağlamıştır. Ortodoks Patrikhanesi elde etmiş olduğu bu imkânı, zaman içinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bir Bizans mirasçısı durumunda algılanabilecek yeni bir şekle büründürmek suretiyle, Rumeli ve Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı tebaasını Rumlaştırmak ve Bizans'a varis olabilecek bir topluluk oluşturmak yolunda eğitmek idealine sahip kılmıştır. Ancak şimdi bu topluluklar kendi millî kimliklerinin peşine koşmaktadırlar ve Rusya da Balkanlarda sürdürdüğü politikalarla bu yeni kimlikleri destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için içten içe çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada Osmanlı Devleti içinde gizliden gizliye paralel bir devlet gibi çalışmakta olan Ortodoks Rum Patrikliği, geleceğini yine Osmanlı Devleti'nin alacağı önlemlere bağlamıştır. Sürecin kendi aleyhinde geliştiğini gören Ortodoks Rum Patrikliği, devlet nezdinde yapmış olduğu bütün girişimlere rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden pek yüz bulamamış görünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüzyıllardır patrikler tarafından sömürülmekte olan gayrimüslim toplulukların kendi dil, din ve hürriyetlerine sahip çıkmalarına müsaade ederek, onları devlete daha bağımlı kılacakları düşüncesiyle hareket ettikleri için Ortodoks Rum Patrikliği'nin çırpınışlarına pek de aldırmış etmemişlerdir.

Millileşme süreçlerinde çalışmalarını sürdüren Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar, yüzyıllar süren bu sömürüyü bitirmek ve kendi millî kimliklerini kazanmak için kiliselerini dahi patrikhanenin pençesinden kurtarmak için hızlı bir teşkilatlanmaya girdiler. Balkan uluslarının oluşturduğu teşkilatlar arası mücadele Balkanları kan gölü haline getirmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti bu teşkilatlanmalara destek olmayı ilk aşamada endişeli karşılamış olsa da tebaa arasındaki çatışmayı engellemek amacıyla, önce nizamnâmeler hazırlayarak çatışmaları engellemeye çalıştı. Daha sonra Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına müsaade etti. Ancak yapılan her çalışma yeni sorunu beraberinde getiriyordu.

1908 yılında Osmanlı iktidarında yeni bir değişim yaşanmış ve rafa kaldırılan Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmiş olması Ortodoks Rum Patrikliği karşısında cesaretlerini yeterince toplayamamış olan unsurların biraz daha cesaretli olarak hareket ettikleri ve ayrılış yolunda hızlı

adımlar atmaya başladıkları görülmüştür. Bulgarlara ve Sırlara rağmen biraz daha geç harekete geçmiş olan Ulahlar ve Arnavutlar, İttihatçıların desteğiyle kendi kiliselerini kurma yolunda daha emin adımlar atmaya başlamışlardır. Bu adımlara rağmen Ortodoks Rum Patrikliği henüz pes etmiş değildi. Özellikle çeşitli unsurların çatışma sahasına dönüşen Makedonya’da tutunmak ve burada bulunan değişik Ortodoks kitleleri kendi egemenliğinde tutabilmenin mücadelesi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti ise bu çatışma sahasında kendi bütünlüğünü koruyabilmenin endişesine düşmüş olmakla beraber, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu geçiş dönemini sancısız ve kansız olarak hızlandırmak ve bu yolla söz konusu unsurların kendisine bağlılığını devam ettirebilmek için yeni bir adım attı ve Kilise ve Mektepler Kanunu denilen bir kanun çıkararak, Ortodoks Rum Patrikliği’ne bir daha geri dönüşü olmayacak öldürücü darbeyi vurmak istedi. Ancak kendi bindiği dalı kestiğinin farkına bile varmadı. Bu kanun hiçbir unsuru memnun etmedi. Ancak aralarında yaşanan sorunun çözümünün yol başlangıcı ve yol göstericisi oldu. Balkan Ulusları kanun çerçevesinde aralarındaki sorunları diyalog ile çözme yolunu tercih ederken, yıllardır tüm imkanlarından sınırsız istifade ettikleri Osmanlı Devleti’ne son darbeyi vurmak için işbirliği yolunu gittiler. Aralarında oluşturdukları bu birliktelik Osmanlı Devleti’nin, Rumeli ve Balkanlardaki varlığına son veren 1911–1912 Balkan Savaşları ile sonuçlandı.

KAYNAKÇA

a. Gazeteler

- Hüseyin Cahid (1909, 10 Haziran). “Mektepler Meselesi”. Tanin, s.1.
- Hüseyin Cahid (1909, 17 Haziran). “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı”. Tanin, s.1.
- “Kilise ve Çeteler Kanunları” (1909, 12 Eylül). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Meselesi” (1909, 26 Eylül). Tanin, s.2.

b. Meclis-İ Mebusan Toplantı Tutanakları

- MMZC. İc. 1, 26 Mayıs 1325, D.1, C.4, İ.88, c.2, s.194–216.
- MMZC. İc. 1, 14 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.19, c. 1, s.357.
- MMZC. İc. 1, 17 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.20, c. 1, s.368–398.
- MMZC. İc. 1, 22 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.23, c. 1, s.462–463.
- MMZC. İc. 1, 27 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.25, c. 2, s.357.
- MMZC. İc. 1, 11 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.7–8.
- MMZC. İc. 1, 16 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.36, c. 1, s.87.
- MMZC. İc. 1, 24 Haziran 1325, D.1, C.5, İ.107, c. 1, s. 211.
- MMZC. İc. 1, 4 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.136, c. 1, s. 498–501.
- MMZC. İc. 1, 06 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.138, c. 1, s.549–569; c.2, s.577–586.
- MMZC. İc. 2, 20 Kânûn-i Sanî 1325, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.91.
- MMZC. İc. 2, 23 Şubat 1325, D.1, C.2, İ.50, c. 1, s. 622–637.
- MMZC. İc. 2, 24 Şubat 1325, D.1, C.3, İ.51, c. 1, s.11–24.

- MMZC. İc. 2, 1 Mart 1326, D.1, C.3, İ.54, c. 1, s.125–153.
- MMZC. İc. 2, 12 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.122, c. 1, s.556–562; c.2,565–566.
- MMZC. İc. 2, 13 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.123, c. 1, s.576–577.
- MMZC. İc. 3, 10 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.6, c. 1, s.114.
- MMZC. İc. 3, 13 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.7, c. 2, s.170–172.
- MMZC. İc. 3, 15 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.8, c. 1, s.185–186; c.2, 215– 216.

c. Telif Eserler

- Adanır, Fikret (2001). *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahmad, Feroz (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arslan, Ali (2003). “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, s. 1-25.
- Atalay, Bülent (2001). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri 1908-1923*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Balta, Evangelia (2000). “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”. (Ed, Azmi Özcan), *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 229–249.
- Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Bozkurt, Gülnihal (1993). “II. Meşrutîyet Osmanlı Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”. *OTAM*, Ankara, S: 4, s. 99–119.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. 2. Cilt: Özel Hukuk, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çoruh, Haydar (2008). “Tanzimat Döneminde Teba’anın Tefriki”. İstanbul: *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı- Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan-II, Marmara Üniversitesi Yayınları), S. 20, s. 369-399.
- Çoruh, Haydar (2020), “Cizye Tahrirlerine Göre Antakya’da Gayrimüslim Cemaatler”. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, Sayı: 1, Bahar 2020, s. 74-124.
- Çoruh, Haydar (2021). “Yahudilerin Filistin’e göçleri (1882-1948)”, Kökenler ve göçler, İçinde G. Kalmış ve İ. Kalaycı (Edl.) Kutlu Yayınevi, s. 179-228.
- Demirağ, Yelda (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Siyasî ve Ekonomik Durumu”. *OTAM*, Ankara, s.13, s. 15-33.
- Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*. İstanbul: Andaç Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (1992). *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Gürkaynak, Muharrem (2003). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2, s. 275-290.
- Hacısalihoğlu, Mehmet (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, H.Kemal (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, Önder (2005). *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, (2.Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/a). “II. Meşrutîyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22. s.133-143.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/b). “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II.

Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. VI/14. s.3-25.

Ortaylı, İlber (2005). “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s.66-70.

Serbestoğlu, İbrahim (2011). “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *OTAM*, Ankara, S. 29, s. 193-214.

Şentürk, M. Hüdayi (1992). *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Sorunu 1850-1875*. Ankara:

Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Şıvgın, Hale (2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”. *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, s.1- 15.

Topbaş, Tansel (2007). *Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Uzer, Tahsin (1987). *Makedonya’da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, (2.Baskı).

Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

d. İnternet Siteleri

<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.wikipedia.org>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

<http://www.osmanlicaturkce.com>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

EKLER

Rumeli’de Rum Patrikhânesi ile Bulgar Eksarhanesi Arasında Münazaun- fih Kilise ve Mektepler ile ilgili Meclis-i Mebusan’a Gönderilen Kanun Lahiyası (MMZC,6 Ağustos 1325).

Rumelide Münâzaunfih Kilise ve Mekteplere Dair Kanundur (Layiha)

Birinci Madde — Rum Patrilkhanesiyle Bulgar Egzarhhanesine mensubiyetlerini beyan eden ahalinin kilise ve mekteplere müteallik münazaatı işbu kanuna tevfikân hallolunacaktır.

İkinci Madde — Bir karye veya kasabada umumiyetle patrikhaneye veya Egzarhhaneye mensubiyet beyan eden ahalinin istimal etmekte oldukları kilise ve mektepler o tarafa ait addolunarak yedlerinde ipka olunacaktır.

Üçüncü Madde — Münazzaunfih kilise veya mektep bulunan bir karye veya kasabada ahaliden bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Egzarhhaneye mensup olduklarını beyan eyledikleri halde o kilise veya mektep esasen hangi taraf namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edilecek ve tarafı diğer için müceddeden o gibi müessesat inşa edilmek üzere 5 inci ve 6 ncı maddelere tevfikân canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifa olunacaktır.

Dördüncü Madde — Ahalisi kısmen Patrikhaneye ve kısmen Egzarhhaneye mensubiyetini beyan eden karye veya kasabada münâzaunfih müteaddit kilise ve mektep mevcut olduğu ve bunlar yalnız bir tarafın namına müesses bulunduğu halde işbu taraf intihap edeceği kilise veya mektebe vaz’iyed ettirilecektir ve ikinci kilise veya mektep tarafı diğerine terk ve teslim edilecektir.

Beşinci Madde — Muaveneti nakdiyenin kemiyet ve nisbeti kilise veya mektepçe olan ihtiyaca ve emsale nazaran hükümetçe takdir ve tayin olunacak ve iane tahsisatının sureti tevzi ve istimali

ve inşaatın tesrî ve teshili hakkında iktiza eden tedabire hükümetçe tevessül olunacaktır.

Altıncı Madde — Hükümetin muaveneti nakdiyesi ancak mevcut kilise ve mekteplerden mütevellit bulunan ve işbu kanunun tarihi neşrine kadar sureti kafiyede halledilememiş olan mesele münhasır ve bir defaya mahsus olup bâdezin tahaddüs edecek münazaat ve ihtilâfatı mümâsileye şâmil olamayacaktır.

Yedinci Madde — İşbu kanunun neşir ve tatbikinden sonra cemaatler arasında tebdil veya îadei mensubiyet vuku bulması kilise ve mekteplerin tağyiri aidiyetine sebep olamaz. Binaenaleyh ahaldiden gerek kısmen ve gerek umumen tahvili mensubiyet edenler kendi masraflarıyla yeniden müessesatı mümâsile ihdasında muhtar olacaklardır.

Sekizinci Madde — Bir mahalde Patrikhane veya Egzarhhaneye mensup olanlar tarafından kilise ve mekteplerde müstamel bulunan lisandan başka bir lisanile âyin ve tedris icrası talep olunup d a bu suretin Patrikhane veya Egzarhhaneye tevcih edilmemesi dâü ihtilâf olduğu takdirde talebi vakı dermeyan ve ihdası mugayiriyete teşebbüs edenlerin mevcut kilise ve mekteplerde hakkı iştirak iddia etmesi mesmu' ola-mayıp bunlar kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasında muhtar olacaklardır. Bu misillü ih-tilâfat canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifasına sebep olamaz.

Dokuzuncu Madde — İşbu kanunun 3 üncü ve 4 üncü maddeleri şimdiye kadar cemaateyn arasında bil münavebe Ğstimâl edilen kiliselere dahi şâmil olduğundan maddeteyni mezkûreteyn hükümünün fiilen tatbiki tarihinden itibaren usulü münavebe ilga edilecektir.

Onuncu Madde — Kilise ve mekteplere ait akârattan mütevellit ihtilâfat, sair hukuku tasarrufiye davaları gibi mehakimi nizamiyece hal ve fasl olunacaktır.

Onbirinci Madde — İşbu kanuna tevfikân hükümetçe vuku bulacak muaveneti nakdiye ile yeniden inşa olunacak kiliseler için Fermanı Âli isdarına intizar olunmayıp meclisi idarei vilayetin kararına binaen vilayet makamından itâ olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedeli öşür muamelatı devairi salihasmca ifâ ve ikmal edilmek üzere evrakın canibi vilayetten nezareti aidesine irsal kılınacaktır.

Onikinci Madde — İşbu kanunun icrasına Dahiliye ve Mezahip Nezaretleri memurdur.

Fi 11 Cemaziyülâhır sene 327 ve fi 16 Haziran sene 325